

STANISLAVA JAROLÍMKOVÁ

NA CO
V UČEBNICÍCH
DĚJEPISU
NEZBYLO
MÍSTO

motto

2

motto

STANISLAVA JAROLÍMKOVÁ

NA CO
V UČEBNICÍCH
DĚJEPISU
NĚZBYLO
MÍSTO 2

Praha 2014

Lektor Mgr. Radek Diestler

Za pomoc a podporu při psaní knihy
děkuji především svému manželu Petrovi.

© PhDr. Stanislava Jarolímková, 2014
Illustrations © Štěpán Zavadil, 2014

ISBN 978-80-267-0133-0

*Vzdělanec je vzdělavcem všude,
král králem jen ve svém království.*
Indické přísloví

*Víno pij z pohárku,
vědomosti z velké číše.*
Čínské přísloví

ÚVOD

*Druhý díl tohoto titulu přináší rovněž méně známé a **do sedmi kapitol** rozdělené **zajímavosti z české historie**. Nabízí například povídání o stavebníci **Merkur**, o bonbonech zvaných **hašlerky**, o rodinném životě **T. G. Masaryka**, o slavné a úspěšné obuvnické **firmě Bata** či o okolnostech a průběhu **atentátu na zastupujícího říšského protektora R. Heydricha**. Vysvětluje také, co pro český národ **udělal J. J. Jungmann**, čím **zdolali cestovatele Emila Holuba** afričtí **Mašukulumbové**, jaké byly **okolnosti vzniku Fučíkovy „Reportáže psané na oprátce“**, nebo **prozrazuje, že Boženu Němcovou nebylo být dobrou hospodyňkou a kde a kdy se u nás vedly diskuze o tom, zda se andělé neunaví, když neustále otáčejí nebesy**.*

*Tento díl začíná rokem 1526, kdy na český trůn usedli Habsburkové, a pokud v některých kapitolách padnou zmínky týkající se období před tímto přelomem, pak jsou zařazeny do pasáže **„Co ještě stojí za zmínku“**.*

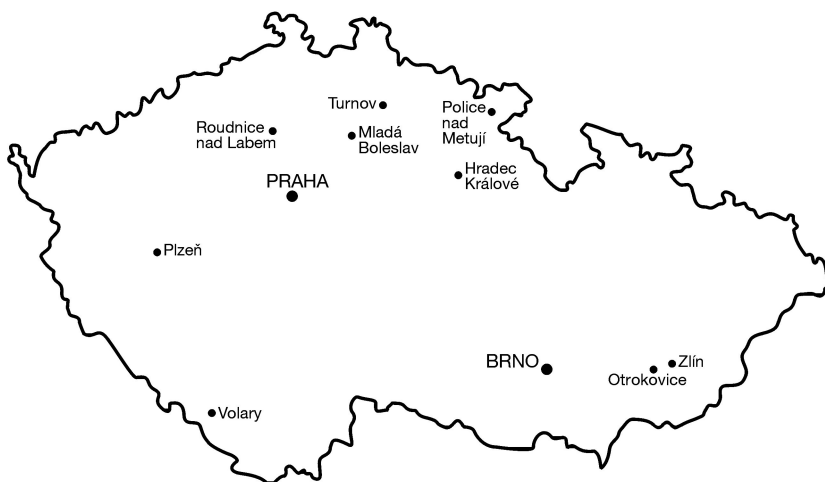
*Text doprovází **32 kreseb**, které představují třeba celou **Julia Fučíka v pankrácké věznici**, obraz **„Rozbalování mumií“ Ludka Marolda** či situaci na **pražské křižovatce**, kde došlo ke zmíněnému atentátu na **R. Heydricha**. Ukazují také **obuv zvanou krpce**, **účes**, jaký nosili **zámožní Mašukulumbové**, či **motocykl firmy Laurin a Klement s příívěsem**, v němž **sedával spolujezdec a proutkem odháněl zvědavé psy**.*

*Na začátku každé ze sedmi kapitol je umístěna **mapa** s vyznačenými důležitými místy, o nichž je v textu řeč.*

*Stanislava Jarolímková
<http://stjarolimkova.portnet.cz>*

I. KAPITOLA

VAŽ SI ŘEMESLA!

FIRMA BAŤA – PŘÍKLADNÝ LIDUMILNÝ A SOBĚSTAČNÝ KONCERN

Noční výlety a levné baťovky – Nejen ceny končící devítkou – Vila, červeně domky a svatba – Nešťastný let – Nevlastní bratr Jan Antonín – Ze vzpomínek Janova „poskoka“ – Co ještě stojí za zmínku

Noční výlety a levné baťovky

První zmínka o ševci Lukáši Baťovi pochází z roku 1667, tedy o necelých dvě stě let dříve, než přišel na svět podnikavý a neúnavný Antonín

Baťa (1844–1905). Ten vedl ve Zlíně (viz mapa) ševcovskou dílnu, v níž vyrůstaly jeho tři děti – Anna (1872–1936), Antonín ml. (1874–1908) a Tomáš (1876–1932). Poté, co roku 1884 jejich matka zemřela, otec se znovu oženil a rodina se přestěhovala do Uherského Hradiště. Antonín Baťa st. zásoboval nejdříve pouze obyvatele města, ale později vzrůstal o jeho produkty zájem i v okolních vesnicích, a začal proto zaměstnávat asi deset externích ševců. Již tehdy si byl vědom významu reklamy, kvůli níž například sám předváděl nové produkty na městské radnici. Jeho firmu, nazvanou v překladu z němčiny do češtiny „Anton Baťa, první valašské houněné a plstěné boty – Výroba“, tvořilo zanedlouho několik domů, z nichž každý byl určen pro některou ze specializovaných výroby; rodina bydlela v jednom z nich. Zaměstnanci pracovali od 7 do 20 hodin, při práci si zpívali a „na ocet“ nezůstali ani synové pana šéfa: Antonín řídil rozpočet, provoz, zásoby a expedici, zatímco Tomáš (budoucí Tomáš Baťa starší, jenž se o obuvnické řemeslo začal zajímat již ve svých dvanácti letech) měl na starosti prodej v okolí Uherského Hradiště, ale i v Praze (a prý vždy vše prodal).

Rozvoj této první relativně velké baťovské firmy zastavil jednak požár města, který poničil řadu jejích budov, a jednak bankrot jisté vídeňské firmy, jíž otec Antonín – aniž si ověřil její solventnost – podepsal směnku za 20 000 zlatých. (Jeho firma definitivně zanikla roku 1907.)

Když bylo Tomášovi 18 let, vyzvedl si společně se staršími sourozenci dědictví po matce a všichni tři se vrátili do Zlína, kde si roku 1894 založili obuvnický závod, zapsaný na Antonína ml. a vyrábějící nejdříve valašskou **prošívanou houněnou obuv**, u níž se nerozlišovala pravá a levá bota. Poté, co Antonín ml. odešel na vojnu, ujal se firmy do jeho návratu Tomáš, a protože jim hrozili věřitelé, zavedl zcela **novou organizaci práce**. Spočívala v tom, že z nádraží v Otrokovicích (viz mapa) vzdálených 10 km od Zlína, nosil od půlnočního vlaku na zádech surovinu, a pak ji s jedním dělníkem krájel na jednotlivé díly, které ráno roznášel po okolí několika najatým domácíým dělníkům. Ti museli pracovat ve dne v noci do chvíle, než zakázku dokončili, neboť teprve pak dostali peníze a mohli jít spát. Během jejich odpočinku Tomáš Baťa opět zamířil na otrokovické nádraží; tímto způsobem se mu podařilo splatit roku 1896 všechny dluhy.

V roce 1897 začala firma šít **levné baťovky**, které byly z plátna, měly koženou podešev a špičku z pravé kůže, a díky šikovně vedené reklamě o ně

byl obrovský zájem. Není divu, že Baťovci chtěli rozjet výrobu ve velkém, ovšem museli zvětšit výrobní prostory. První halu nechal Tomáš umístit do blízkosti železniční trati* z Otrokovic do Vizovic, jelikož Zlín ležel mimo hlavní silniční trasy, zaměstnal v ní 40 dělníků a 20 šiček a na dalších přikoupených pozemcích začal stavět další budovy.

* Firma Baťa začala koncem 20. let minulého století skupovat akcie této dráhy (zprovozněné roku 1899 a od roku 1937 řízené namísto ČSD společností Otrokovicko-zlínsko-vizovická dráha) a investovala do ní. Začalo na ní jezdit až 46 osobních spojů, vzrostla i nákladní doprava, stavěly se nové zastávky, na nádražích se zaváděl rozhlas, provozu byl přizpůsoben upravený železniční svršek, stavěly se nové mosty a do okolních továren byly budovány vlečky.

Nejen ceny končící devítkou

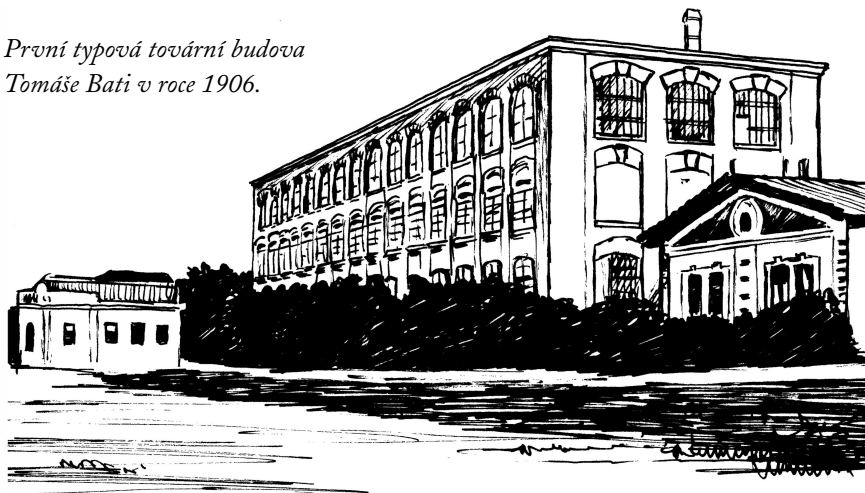
Když Antonín ml. onemocněl tuberkulózou, stal se Tomáš vlastníkem firmy, která roku 1900 dostala nový název T&A Baťa; sestra Anna v ní měla na starost finance.

V roce **1905** odjel Tomáš **na zkušenou do USA** a přivezl nejen nové poznatky a výkonnější stroje, ale i **nový směr managementu**. Obdivoval tempo a výkony amerických dělníků, přihlásil se do výroby, aby na vlastní kůži poznal konkurenční prostředí, a po návratu domů začal být rozumně přísným šéfem: za špatnou kvalitu práce udílet srážky ze mzdy a na stávku ve firmě zareagoval tím, že stávkující propustil a místo nich přijal nekvalifikované pracovníky, které si začal sám „vychovávat“. Zavedl rovněž **dvousměnný provoz** a zřídil prodejní oddělení.

Roku 1906 odstartoval nejen podle plánů přivezených z USA budování velké firemní tovární budovy a díky svým americkým poznatkům se neobával konkurence dalších čtyř zlínských výrobců obuvi; jeho boty s emblémem zajíce šly stále nejvíce na odbyt.

Roku 1910 (dva roky po smrti bratra Antonína ml.) zaměstnával Tomáš téměř 400 dělníků, kteří zhotovili denně více než 3 000 párů baťovek.

*První typová tovární budova
Tomáše Bati v roce 1906.*

První světová válka (1914–1918) přinesla firmě Baťa zakázku z Vídně na 50 000 párů vojenských bot známých pod názvem **bagančata**. To bylo dobré nejen pro podnik, ale i pro zaměstnance, kteří coby zásobovatelé vojáků rakousko-uherské armády nemuseli odejít na frontu. Jelikož boty byly kožené, vybudoval Baťa vlastní koželužnu, která navázala na jeho elektrárnu, strojírnou, cihelnu, lesy i polní hospodářství.

I když se během válečných let počet pracovníků zdesateronásobil, přijímal Tomáš Baťa ve 20. a 30. letech nové dělníky na stavby železnic a silnic v okolí Zlína, za což obvykle dostávali pouze stravu a ubytování. Pokud se však osvědčili, převáděl je do hlavní výroby, eventuálně jim nabízel místa podle jejich specializace.

V roce 1922 se nejen ujal výraz „baťovec“ ve smyslu „dobrý pracovník“, ale byly zavedeny takzvané baťovské **ceny**, které **končily devítkou***.

* Martina Brtnická, absolventka zlínské Univerzity Tomáše Bati, k tomu mimo jiné napsala: „Výzkumy prokázaly, že zákazníci mají tendenci číst ceny zprava doleva, proto 299 Kč vnímají spíše jako cenu blížíící se ke dvěma stům, nikoliv ke třem. Proto si obchodníci oblíbili ceny končící devítkou,

kteří mohou vést k představě určitého smlouvání či slevy ze strany obchodníka pro zákazníky.“

Podobnou filozofii zvolila i **oděvníká firma Rolný**, kterou založil roku 1862 v Prostějově krejčí František Rolný (1830–1902); po jeho smrti ji vedla manželka a roku 1920 se do jejího čela postavil syn Arnošt (1887–1950). Za jeho éry ji reprezentovaly nejen takové slogany jako „Obuv Baťa – oděvy Rolný“, ale i ten, jenž lišácky hlásal: „Jsme levnější než Baťa!“; Rolného ceny totiž **končily šestkou**. Rolného firma, pro kterou se Baťa stal v mnohém vzorem, zvyšovala výrobu a exportovala do světa včetně Číny, Indie, Egypta a Maroka, z nějž přicházely k údivu zaměstnanců objednávky lyžařských bund a šponovek; pak si však kdosi uvědomil, že Maroko má pohoří Atlas s nadmořskou výškou přes 4 000 m a délkou 2 400 km, honosící se velice dobrým lyžařským terénem. Po druhé světové válce však byla firma znárodněna, roku 1951 (rok po otcově smrti) byl Arnošt Rolný ml. (1927 až 2003) vyloučen ze studií, rok nato byl odveden k PTP (viz Kapitola VII. – Pétépáci), roku 1958 byl zatčen a ve vykonstruovaném procesu byl spolu s matkou a manželkou odsouzen a poslán do vězení; propuštěn byl roku 1964, živil se prý jako krysař a noční mistr při stavbě podpovrchové tramvaje, roku 1968 získal pas a emigroval do Švýcarska. Roku 1991 byl plně rehabilitován, získal v restituci část rodinného majetku, v letech 1994–1997 se pokusil o obnovu firmy, ale neuspěl.

Na poválečnou krizi zareagoval Tomáš Baťa mimo jiné tím, že roku 1922 **snížil cenu výrobků** na polovinu, aby vyprodal sklady (přičemž do této akce investoval půlku svého jmění), a snížil mzdy o 40 %, což lidem kompenzoval výhodami při nákupu zboží zajišťujícího základní životní potřeby. (Jistě se jim tehdy hodilo, že od ledna 1919 šéf zprovoznil závodní spořitelnu, poskytující vkladatelům desetiprocentní úrok.) Navzdory hlasům tvrdícím, že tento experiment Baťu zničí, nestalo se tak – naopak, firma posílila, neboť zákazníci v jeho obchodech nakupovali jako o život, a on moudře zisk investoval, čímž odstartoval další úspěchy.

V roce 1924 se staly zajímavou novinkou takzvané **samosprávné dílny** s mistrem v čele, které byly součástí výrobního procesu a kontrolovaly a nakupovaly od sousedních dílen jednotlivé polotovary, aby je dále zpracovaly

a prodaly další dílně, která rovněž nesla zodpovědnost za kontrolu přejetých výrobků. Díky tomu firma ušetřila za síť kontrolorů. T. Baťa k tomu napsal: „*Kalkulace, účty ztráty a zisku ... u nás se nalézají v rukou dělníků a zřízenců. Dělníci společně s dílenskými mistry vypočítávají své podíly, účast na zisku, ale i podíly, které připadají závodu, a tak dělníci jsou informováni dříve než ředitelna, s jakým výsledkem se pracovalo.*“

V roce 1925 byla – po zdokonalovacích kurzech a výuce esperanta či angličtiny – zahájena výuka na učňovské **Baťově škole práce**, do níž se od svých čtrnácti let mohli hlásit Baťovi Mladí muži a Mladé ženy. Žáci bydleli na internátech pod přísným dohledem vychovatelů, museli dodržovat kázeň, pravidelně se věnovat osobní hygieně, mít vyčištěné boty, upravený oděv a chovat se slušně a zdvořile. V letech 1926–1929 pobývali v Baťově škole práce i mladí Jugoslávci, Němci a Nizozemci. V této škole platilo heslo: „Neříkej mi, že to nejde – řekni mi, že to neumíš.“

Koncem 20. let minulého století začal Tomáš Baťa (poté co zavedl do nových zlínských čtvrtí střídavý proud) využívat **pásovou výrobu***.

* Inspiroval ho k tomu **Henry Ford** (1863–1947), který pásovou výrobu zavedl jako první **již roku 1913** ve své michiganské továrně, jež se stala vzorem i pro ostatní majitele velkých firem. Oba muži měli v podstatě stejný cíl: dodávat na trh výrobky finančně dostupné široké veřejnosti. U Forda šlo o vozy co nejjednodušší konstrukce za nejnižší ceny, čímž změnil dosavadní stav, kdy automobil vlastnili pouze příslušníci horních deseti tisíc.

V letech 1929–1932 otevřel T. Baťa výrobu pneumatik a textilního zboží, přidal plynárnu, uhelné doly, pojišťovnu a od konce roku 1931 i desetipatrový obchodní dům, nedaleko nějž vyrostl rok nato dvanáctipatrový hotel.

V roce 1930 zavedl Baťa pětidenní pracovní týden s pětáctyřicetihodinovou pracovní dobou a v sobotu přicházeli do firmy pouze členové jejího vedení. (V červenci roku 1934 se **pětidenní pracovní týden** zkrátil o 5 hodin.)

Své výrobní a prodejní aktivity neomezoval pan šéf pouze na Zlín,

neboť zakládal další prodejny například v Praze, Liberci či Plzni, a dceřiné společnosti mimo jiné v Německu, Velké Británii, Nizozemsku a podobně.

Po jeho smrti Lidové noviny napsaly: „*Pokud se mluví u Tomáše Bati o kapitalismu, nutno mluvit o kapitalismu sociálně produktivním.*“ A národohospodář a politik Karel Engliš (1880–1961) dodal: „*Bata nutil všechny kolem sebe myslet, pracovat, zlepšovat práci a zlepšovat produkt. V této myšlence je kouzlo úspěchu jeho podniku.*“

Sečteno a podtrženo: Tomáš Baťa **zajistil své firmě prosperitu tím, že cíleně vybuďoval soběstačný koncern**, „*který si sám dokázal obstarat suroviny, sám je zpracovat, sám si ke všemu vyrobil vlastní stroje, sám své výrobky uměl prodat, řídit reklamu i publicitu, sám sobě organizovat import i export a sám dokázal vychovávat pro sebe budoucí pracovníky.*“

Vila, červené domky a svatba

Roku 1912 si nechal postavit od Jana Kotěry (1871–1923) moderní vilu, a jelikož počet jeho dělníků rostl, zadal zmíněnému architektovi i projekty obydlí pro zaměstnance. Typické **červené cihlové domky*** vyrůstaly po první světové válce nejprve ve čtvrti Letná, k nimž později přibýly další, rozmístěné v prstenci zlínských zahradních čtvrtí Nad Ovčínou, Zálešná, Podvesná, Díly, Lesní čtvrt' a Mokrá.

* Právě kvůli těmto firemním domkům prý Tomáš dal výpověď nevlastnímu bratrovi Janu Antonínovi (viz níže), který se odmítl do jednoho nastěhovat, neboť si chtěl postavit dům vlastní. Tomáš prohlásil, „*že jako vedoucí spolupracovník se musí (Jan Antonín – pozn. aut.) řídit stejnými pravidly jako ostatní a že musí bydlet v najatém domě od firmy, a to v domě standardním.*“ Uražený Jan Antonín poté jistý čas prodával airovky, ale nakonec se do firmy vrátil.

Jan Kotěra vyprojektoval také konzum s jídelnou, lázně, poštu, hotel, obchodní dům, čítárnu, kasino, biograf, školu, hospodyňskou školu a ne-

mocnici, která přijala první pacienty roku 1927 a proslula tím, že již tehdy měla – na rozdíl od ostatních zdravotnických zařízení země – velmi nízkou novorozeneckou úmrtnost.

Jednou ze zaměstnankyň firmy Baťa byla **Marie Babičková***, která pracovala jako účetní.

* Bratři Baťové sice byli úspěšní podnikatelé, ale zpočátku se i oni dopouštěli řady chyb. Část z nich jim pomáhal odstranit otec slečny Marie, **nadučitel Cyril Babička**, jenž zastával později i funkci korespondenta. Upozorňoval Tomáše a Antonína na jejich mladické omyly v podnikání, v němž byli tehdy přese všechno kandrdasové. (Tento výraz, používaný většinou pro herce, vznikl zkomolením německých slov „kann der das?“, tedy „umí to?“.)

Tomášovi se Marie líbila a vážně uvažoval o tom, že ji požádá o ruku. Roku 1907 se s ní však rozešel, neboť vyšlo najevo, že onemocněla tuberkulózou hrtanu a navíc nemůže mít děti; přitom on si toužebně přál, aby firmu jednou převzal jeho syn. Bylo to jistě nesnadné rozhodování, ale nakonec vyplatil slečně Mařence Babičkové 40 000 zlatých jako odškodné za neuzavření manželství.

Roku 1912 se oženil s jinou slečnou **Marií, rozenou Menčíkovou** (1893–1954), která mu po dvouletém manželství dala **syna Tomáše ml. neboli Tomíka** (1914–2008). Pod jménem paní Baťová patřila k zákaznicím vyhlášeného pražského módního salonu Hany Podolské (1880–1972), sídlícího ve čtvrtém patře pražského paláce Lucerna u Václavského náměstí.

Samozřejmě není na světě ten, aby se zavděčil lidem všem. Zatímco Baťovi lidé by pro svého šéfa skočili do ohně (i jeden člen její rodiny byl u Bati zaměstnán a velmi si ho pochvaloval), komunisté ho nazývali kapitalistickým vykořisťovatelem a zpívali: „*Copak v této republice, tu si Baťa fouká, však až přijde revoluce, ať se ztratit kouká.*“ Snad nejvíce jim vadilo, jak se staral o své lidi, jimž to spočítali v letech 1947–1948.

Nešťastný let

Ambiciózního a neobyčejně silným sociálním cítěním vybaveného Tomáše – zvaného „der tschechische Schuhkönig“ („český král bot“) – vyřadil ze hry 12. červenec roku 1932, kdy měl v plánu letět soukromým letadlem do Švýcarska, kde ho čekalo otevření nové pobočky v městečku Möhlin na rýnském břehu a kde se měl zároveň setkat se synem Tomíkem, žijícím v zahraničí. Požádal vrátného, aby ho telefonicky vzbudil ve 4 hodiny ráno, nastoupil do vozu, který přistavil jeho šofér bydlící nedaleko, rozloučil se s manželkou a vůz zamířil k otrokovickému firemnímu letišti*.

* Od roku 1924 vlastnil T. Baťa letadlo a na okraji Zlína i letiště, které však roku 1929 „spolkla“ rozmáhající se obytná výstavba, a tak nechal postavit v témže roce nové letiště v Otrokovících, v místech zvaných Bahňák. O rok později zde začal budovat celý tovární areál, a protože řeka Morava v říjnu předvedla, co při rozvodnění dokáže, dal od jara následujícího roku zpevnit terén zeminou z protějšího kopce. Podle jihoamerického způsobu, který viděl na vlastní oči Baťův stavbyvedoucí, se od roku 1933 půda splavovala z jednoho břehu na druhý pomocí proudů vody.

V době, kdy mělo letadlo odstartovat, padla na tuto lokalitu těžká mlha, zatímco z Vídně, Olomouce, Prostějova a Znojma hlásili slunečné počasí. Tomáš Baťa hodinu čekal, ale v 5 hodin 52 minut dal svému pilotovi pokyn, aby vzlétli.

Zanedlouho se však ozvaly **zvuky, které dávaly tušit katastrofu.**

O její příčině se stále spekuluje. Možná se pilot snažil vyhnout elektrickému vedení a zachytil o roh jedné budovy, možná však bloudil několik minut v mlze nad Napajedly, ale protože netušil, kde přesně se nachází, pokusil se přistát. Oba muži na místě zemřeli, neboť podle zprávy policie letadlo spadlo z výšky 20 až 30 metrů a narazilo do země rychlostí 150 km/h. Ciferník na palubní desce ukazoval 5 hodin 58 minut.

O den později, tedy 13. července roku 1932, napsal Karel Čapek (1890–1938) v Lidových novinách o Tomáši Baťovi toto: „*Byl to muž; byl*

z lidí, kterým se oblíbeným rčením říká muž stoprocentní. Silný a snad trochu bezohledný; a především optimista. Muž naprosto nepodlomený jakoukoliv nedůvěrou v sebe; člověk nerozpolcený, který nemele naprázdno, ale silnými zuby překusuje problémy, které leží v linii jeho zájmu. Přetnout gordický uzel je úkon málo subtilní, ale otvírá cestu tomu, kdo se nechce zastavit. Postavit Kolumbovo vejce** na špičku není běžné zacházení s vajíčkem, ale jak známo, stalo se symbolem pro úspěšné řešení zamotaných situací. Takové činy nejsou jen výrazem energie, ale i životní svěžesti a upřímnosti vůle. Nejsou to činy myslitelů, ale práce celých a bezprostředních mužů. Nebyť Baťa tak bezprostředním mužem, nebyl by se stal tím, čím byl; ale i kdyby nebyl velikým Baťou, byl by to muž, byl by to někdo, i kdyby byl jenom malým ševcem ve Zlíně.“*

* **Gordický uzel** vešel do historie v maloasijském městě Gordion (v Turecku asi 500 km východně od Středozemního moře), kdy ho chtěl rozvázat Alexandr Veliký zvaný též Makedonský (356–323 př. n. l.). Důvodem byl fakt, že se s uzlem pojila legenda, podle níž ten, komu se to podaří, dobude Asii. Alexandr rozvazování rychle vzdal a uzel rozsekl, nicméně celou Asii jak známo nedobyl. Dnes jde o označení situace, pro niž kdosi našel řešení, které dosud nikoho nenapadlo.

** **Kolumbovo vejce** souvisí se slavným mořeplavcem Kryštofem Kolumbem (1451–1506), jehož plavbu za „velkou louží“ při jedné příležitosti kdosi zpochybňoval, a on ho požádal, aby postavil vejce na špičku. Posměváček ani ostatní přítomní to samozřejmě nedokázali, až na Kolumba, který vajíčko v místě špičky natukl a prohlásil, že je to přece tak snadné a že nejde o nic jiného, než na to přijít. Lze říci, že i v tomto případě mořeplavec rozetnul jeden z gordických uzlů.

Pohřeb Tomáše Bati a jeho pilota Jindřicha Broučka (1893–1932) se konal v 15 hodin ve čtvrtek 14. července roku 1932. Nejprve se jeho památce poklonili na továrním nádvoří jeho spolupracovníci a pak se průvod vydal na staré zlínské náměstí, kde se s ním loučili obyvatelé města. Celý smuteční obřad **trval šest hodin**.

Pomníček zřízený na místě pádu letadla byl instalován o rok později, ale po únoru 1948 začal komunistům vadit, a tak ho pomocí lopat a krumpáčů odstranili; nepřenesli přes srdce, že by připomínal odchod člověka, který sice dokázal málem nemožné, ale jim se nehodila do plánů ani vzpomínka na něj.

Prostý hrob Tomáše Bati a jeho manželky Marie (a náhrobek jejich syna Tomíka pohřbeného v září 2008 v kanadském Torontu) se nachází na zlínském Lesním hřbitově, který on sám založil rok před svou smrtí. Jindřich Brouček má hrob nedaleko nich.

Nevlastní bratr Jan Antonín

Po tragické smrti Tomáše Bati převzal firmu na základě jeho závěti* vysoký a k nadváze směřující blondatý modrooký nevlastní bratr Jan Antonín Baťa** (1898–1965, jedno z dětí z druhého sňatku otce Antonína) a pokračoval v jejím rozvoji. Měl výhodu, že zdědil po Tomášovi skupinu vynikajících spolupracovníků, mezi nimiž byl mimo jiné bývalý ministr Hugo Vavrečka***.

*** Ve své závěti Tomáš napsal:** „*První podmínkou prospívání našeho závodu jest, abyste se nedomnívali, že závod jest jen váš, jen pro vás. Závod náš nebyl k tomu účelu zbudován, aby zajistil existenci jen jeho zakladatelům. ... V rozvoji našeho závodu spatřovali jsme rozvoj a zajištění blahobytu celého kraje.*“

**** Jan Antonín** byl pokřtěn Jan Karel, ale protože si vážil svého otce Antonína, nahradil druhé křestní (dnes se spíše říká osobní) jméno jeho křestním jménem. Měl starší bratry Leopolda a Bohuslava, mladšího Jindřicha a sestru Marii. Tomáš Baťa st. o něm napsal, že byl „*cílevědomý a odvážný*“.

***** Všestranně nadaný průmyslník Hugo Vavrečka** (1880–1952) měl kromě syna Ivana (1915–?) dceru Boženu (1913–1970), která se provdala za Václava Maria Havla (1897–1979), a on se stal dědečkem jejich synů – ze-

mřelého exprezidenta Václava Havla (1936–2011) a Ivana Havla (*1938). Druhým dědečkem bratrů byl Vácslav Havel (1861–1921). Během šesti let uveřejnil H. Vavrečka pod pseudonymem Hugo Vavris řadu povídek a humorných příběhů, z nichž však vyšel knižně pouze „**František Lelíček ve službách Sherlocka Holmese**“, zfilmovaný roku 1932 Karlem Lamačem (1897–1952) v hlavní roli s Vlastou Burianem (1891–1962). Působil – zřejmě z iniciativy T. G. Masaryka – téměř třináct let v diplomatických službách a v roce 1932 přijal nabídku svého přítele Tomáše Bati a nastoupil do jeho zlínské firmy. V polovině září roku 1938 byl jmenován ministrem propagandy československé vlády, aby pomohl čelit stále agresivnější německé protičeskoslovenské kampani, po Mnichovu se vrátil do Zlína, kde po emigraci Jana Antonína a Tomíka Bati řídil celý koncern. Když byly **Batovy závody znárodněny, byl penzionován, postaven před lidový soud a obviněn z kolaborace**, v roce 1948 však vyvázl. Tehdy se s manželkou Josefou (1885–?) přestěhoval ze Zlína do Prahy, ale po únoru 1948 se stali znovu středem pozornosti komunistů. **Před Vánoci roku 1948 byl odsouzen lidovým soudem ke třem letům těžkého žaláře** a od nástupu k výkonu trestu ho zachraňoval pouze zhoršující se zdravotní stav. I v této době však H. Vavrečka pracoval (psal ekonomické úvahy, překládal), a navíc se věnoval vnukům Václavu a Ivanovi. Když se však roku 1952 dozvěděl, že v rámci takzvané akce B má být jeho rodina vystěhována z Prahy, **dostal srdeční záchvat**, na nějž zanedlouho zemřel.

Jan Antonín vybudoval ve Zlíně vlastní filmové studio, zaměřené na reklamy obuvnické výroby, přidal Velké kino, v té době největší v Evropě, hotel, průmyslové školy, gymnázia i Batův kanál*, jenž vznikl rozšířením a prodloužením vodní cesty do Otrokovic s částečným využitím řeky Moravy.

* Původně se po tomto kanálu plavilo uhlí a zajišťoval zavlažování okolních polí a luk. Postaven byl v letech 1935–1938, aby mohl Jan Antonín přepravovat lignit, těžený v blízkosti Rohatce, do otrokovické elektrárny a spalovat ho pod kotlí tepelné elektrárny zásobující kožedělný závod

teplem a elektřinou. Proto se rozhodl řeku regulovat. Výsledná vodní cesta se protáhla na 52 km, ale na konci druhé světové války musel být poškozený kanál opraven.

Zmínku si nesporně zaslouží i šestnáctipatrová budova č. 21, která se stala správním a administrativním centrem firmy a měla již v té době klimatizaci. Proslula také tím, že v jejím výtahu byla pro pana šéfa zřízena kancelář, v níž jezdil za svými spolupracovníky na jejich pracoviště, aby nemuseli k němu nosit stohy podkladů a podobně. (Před Vánoce roku 2013 byly zbourány tři budovy baťovského areálu – čísla 24 až 26, aby byly nahrazeny šestipodlažním obchodním centrem Fabrika.)

Pokud měl Jan Antonín prosazovat změny v oblastech, kde se vyznal, byl energický, ale v opačném případě byl ochoten naslouchat radám odborníků; kromě toho konzultoval problémy s vdovou po Tomášovi st., paní Marií Baťovou, která měla mnoho kontaktů s vlivnými lidmi a dokázala „*vytvorit atmosféru, ve které se dařilo mezinárodnímu jednání*“.

Kolem Vánoc roku 1938 nebylo jisté, zda firma nepřijde o zlínský komplex, a tak padlo rozhodnutí, podle něž měl Tomík Baťa založit novou továrnu v kanadské Batawě*.

* **Zpočátku byl centrem** všech Baťovských závodů **Zlín**, ale jak se horšila politická situace v Evropě, bylo Janovi jasné, že v tomto ohledu musí dojít ke změně. Přestěhoval proto toto firemní centrum nejprve do Nizozemska, pak do Velké Británie a nakonec na americký kontinent.

Po okupaci Československa roku 1939 se podařilo poslat do zahraničí zaměstnance židovského původu, kteří odjžděli jako oficiální zástupci koncernu, aby byli z dosahu Hitlera. Těsně před vstupem nacistických vojsk do naší země přejel hranice poslední vlak, jenž odvážel do neutrální Jugoslávie Baťovské stroje, materiál a výrobky. Jan Antonín využil v červnu roku 1939 mezinárodní výstavu v New Yorku a zemi rovněž opustil. K tomuto jeho rozhodnutí prý výrazně přispělo neodbytné pozvání,

keré mu adresoval německý politik Hermann Wilhelm Göring (1893 až 1946), jenž ho hodlal stůj co stůj přesvědčit o významu spolupráce s Německem. Zpět **se už nikdy nevrátil**. Po druhé světové válce byl Jan Antonín v Československu nejprve v nepřítomnosti obviněn z kolaborace, již by se však nestihl dopustit, neboť po vyhlášení protektorátu v něm pobýval asi pouhé tři měsíce. Přesto ji ochotně potvrzovali lidé, které propustil nebo kteří doufali, že si tím zajistí v novém režimu výnosnou a pohodlnou funkci; mnozí byli dokonce schopni obvinít ho i z toho, že hodlal společně s Göringem přestěhovat český národ do Patagonie. Národní soud ho nakonec obvinění z kolaborace zprostil, ale odsoudil ho za odmítnutí spolupráce s Edvardem Benešem (1935–1938, 1940–1948) k 15 letům těžkého žaláře.

V květnu 1945 byla v podniku ustavena národní správa, dne 27. října téhož roku byl zestátněn, zmocněncem nad ním se stal bývalý konfident gestapa JUDr. Ivan Holý (1913–?), z jehož iniciativy došlo k 1. lednu 1949 ke změně jména koncernu na n. p. Svit i města na Gottwaldov. Ambiciózní zlínský komunisté tak chtěli zalichotit prvnímú takzvanému dělnickému prezidentovi Klementu Gottwaldovi (1948–1953); původní název se městu vrátil 1. ledna 1990.

Tomík Baťa navštívil zlínský podnik teprve v roce 1989.

Ze vzpomínek Janova „poskoka“

Oním údajným poskokem byl nevlastní synovec pana šéfa **Ferdinand Menčík** (1916–2009). S Janem Antonínem se blíže seznámil roku 1934, kdy svou Zetkou, postarším autíčkem, které dostal za maturitu, narazil do jistého domu a potřeboval si o prázdninách vydělat nějaké peníze na opravu. Nevlastní strýc souhlasil, ale jak pravil, aby se mladík naučil řemeslu řádně, musí začít pěkně od píky a zakusit celý výrobní proces na vlastní kůži.

Jak F. Menčík vzpomínal, plánoval Jan Antonín vytvořit světovou síť Baťových továren, a proto sepsal knihu „Ideální průmyslové město“, obsahující **zkušenosti**, které on i jeho spolupracovníci získali **při zakládání a budování zahraničních továren**. Představoval si, že každá taková nová zahraniční továrna bude obdobou českého Zlína. Kniha Jana Antonína obsahovala in-

strukce pro nalezení vhodného místa pro továrnu, správné vyhodnocení dopravních možností i získávání pracovních sil, bydlení spolupracovníků, stravování a podobně.

Jelikož i Jan Antonín se snažil nabízet svým zákazníkům zboží, které by jim po všech stránkách vyhovovalo, nechal si například **zvětšit dámské kopyto pro boty na vysokém podpatku na svoji velikost**, a dal si na něm pro sebe **vyrobiť boty, v nichž se pokoušel chodit**. Tento pokus však nevyšel, protože prý *„prostě nelze geometricky rozvést číslo 5 dámských bot do velikosti 11 pánské“* a navíc chození na podpatku vyžaduje delší přípravu.

Protože Jan Antonín si dobře uvědomoval **význam letecké dopravy**, založil továrnu na malá letadla i pilotní školu (přičemž platil polovinu nákladů na vyškolení absolventů) a dbal o to, aby co nejvíce jeho lidí získalo letecký průkaz. *„Pravděpodobně jsme tehdy ve Zlíně měli více pilotů soukromých letadel než v celé republice“*, napsal k tomu Ferdinand Menčík. Při služebních cestách však Baťovo letadlo pilotoval vždy profesionální pilot.

Každý Baťovec věděl, co je **„Tomášov“**. Jednalo se o speciální oddělení výše zmíněné Baťovy školy Mladých mužů, do nějž nastupovali nejspíše z nich, aby získali znalosti nejen v oblasti obchodních věd, obchodní etiky a cizích jazyků, ale i společenského chování. Do práce chodili v žaketech a cylindru (v dílnách se ovšem převlékali do pracovních overalů), po večerech poslouchali přednášky a navíc podstupovali praktická cvičení. Ta spočívala například v tom, že *„jedli snídani, oběd i večeři za konverzace v cizích jazycích a byli přitom obsluhováni u dokonale prostřených stolů“*.

Na závěr přidám ještě vzpomínku Antonína Kachlíka (*1923), bývalého dramaturga a režiséra Divadla pracujících ve Zlíně, jenž napsal doslov k Menčíkově knížce „Poskokem u Jana Bati“ (viz Nejdůležitější použítá literatura). Pojednává **o delegaci sovětských ekonomů**, která přijela krátce po smrti Stalina (ve vrcholných funkcích v letech 1922–1953) do Zlína sbírat rady a zkušenosti. Když se však dozvěděli, že veškerá dokumentace o baťovském systému byla zničena a že v současné době se továrna při výrobě řídí pouze heslem „Sovětský svaz – náš vzor“, odešli do Společenského domu, kde *„se zpili do němoty ... Nakonec se ti nadšení teoretikové, předzvěst budoucnosti, k ránu z hlubokého zklamání doopravdy rozplakali.“*

CO JEŠTĚ STOJÍ ZA ZMÍNKU

- Z Velkomoravského období se dochovaly pouze malé nálezy zbytků kožené obuvi. Obuvnictví se u nás později rozvíjelo především v podhradí, a to v místech, kde se konaly trhy. Písemné prameny se o prvních ševcích zmiňují na přelomu 11. a 12. století. Zhotovovali obuv z plsti nebo častěji z vyčiněné usně (kůže) ovčích, kozích, koňských, hovězí či z teletiny; pro zámožné zákazníky používali dovozové činěné kozinky či jehněčí kůže a doplňovali je vyšíváním, perlami, korálky, kovovými cvočky a podobně. Střevíce z lýka či slámy a dřeváky si lidé vyráběli doma. Od 13. století se u nás začala šířit obuv s pevnou tuhou podešví, zvaná škorňe.
- Poměrně dlouho se **nerozlišovala pravá bota od levé** a teprve od 14. století mívala některá kopyta asymetrický tvar; tehdy také začaly přicházet do módy gotické špice.
- **Výraz „boty“** se u nás užíval až **od 15. století**.

PETROF – FIRMA, KTERÁ MÁ DODNES ZVUK

Otec Antonín, tři synové a tři vnuci – „Třídni nepřátelé“ a nové muzeum – Co ještě stojí za zmínku

Otec Antonín, tři synové a tři vnuci

Lze říci, že historie této slavné české firmy začala roku 1740, kdy se do Mšena u Mělníka přistěhoval voskař Martin Pietrof, který s ní měl však společné pouze to, že se stal pradědečkem jejího **zakladatele Antonína** (1839–1915). Ten se sice vyučil v dílně svého otce v **Hradci Králové** (viz mapa) „obyčejným“ truhlářem, ale pak do jeho života vstoupila náhoda: na jednom z kostelních kůrů našel klavír a napadlo ho, že by výroba tohoto hudebního nástroje mohla být zdrojem slušných příjmů. Až dosud se k nám totiž klavíry dovážely z Vídně.

Právě tam odešel Antonín roku 1857, aby získal zkušenosti u strýce, který vedl malou „klavírní“ továrnu. Pobyl tam čtyři roky, aby detailně poznal

všechny fáze výroby, a pro jistotu ještě nastoupil načas do dvou dalších vídeňských klavírnických firem.

Svůj první nástroj zhotovil po návratu do Hradce Králové **roku 1864**; práce mu trvala několik měsíců a nový majitel – královéhradecký řezník – byl velmi spokojen. Na to konto si Antonín 25. února roku 1865 oficiálně založil svoji firmu „Antonín Petrof Fortepiano – Fabrikation“, která i nadále působil v otcově truhlářské dílně. Ta mu však v dalších letech přestávala stačit, a tak zakoupil na předměstí (směrem na Brno) starý hostinec a pozemky (na nichž stojí továrna dodnes) a sem roku 1874 přestěhoval většinu výroby; tehdy zde zaměstnával šest lidí.

Kdyby Antonín byl sebešikovnější a sebeobětavější, ale bál-li by se pokroku, nebylo by zřejmě po jeho firmě dnes ani vidu, ani slechu. Jenže on si uvědomoval, že pokrok hýbe světem, a proto se například jeho továrna stala v Hradci Králové první, která používala k pohonu strojů páru. Parní stroj také umožnil, aby dosud používané petrolejové lampy byly nahrazeny elektrickým osvětlením, takže budova se ve městě stala druhým elektrifikovaným podnikem. (Parní stroj totiž poháněl dynamo, které vyrábělo zpočátku stejnosměrný proud využívaný mimo jiné ke svícení.)

V nových prostorách se od roku 1880 vyráběly nejprve samotné hudební nástroje a rok na to přibýly i vlastní klávesnice a mechaniky, takže firma nepotřebovala žádné subdodavatele. Od roku 1895 nakupovala jako první v celém Rakousku-Uhersku nově vyvinuté, litím vyráběné pianové rámy, dodávané Růženinou hutí, a následovala další zlepšení i rozšiřování výroby.

O odbytu neměl Antonín Petrof rozhodně nouzi; například roku 1881 založil filiálku v uherském Temešváru a roku 1895 ve Vídni, kde získal od rakousko-uherského císaře titul dvorního dodavatele a továrníka pian.

Roku 1869 se Antonín Petrof oženil s Marií Götzovou, která mu dala **tři syny** – pokračovatele v podnikání: Jana (1874–1957), Antonína mladšího (1881–1964) a Vladimíra (1888–1981). Museli ovšem začít od píky, což znamenalo uklízet dílny, přinášet svačiny i materiál a zvládat základy truhlářiny, protože jen tak se mohli propracovat i k takovým fajnovečkám jako zhotovení ozvučných desek či intonování nástrojů. Pracovní doba trvala od 6.30 do 18 h s hodinovou přestávkou na oběd a dvěma patnáctiminutovými pauzami na svačiny a peníze za práci se vyplácely každou sobotu.

Později synci odjížděli na zkušenou do zahraničí a Antonín ml. převzal oficiálně firmu 13. června roku 1914. Kromě toho, že firma „spolka“ dva konkurenty a založila filiálku v Londýně, měla tu čest dodat křídlo s výrobním číslem 30 000 arcivévodovi a následníku trůnu Františku Ferdinandovi d'Este (1863–1914).

Po vypuknutí první světové války museli Jan a Antonín ml. nastoupit k domobraně, tvořené mladými muži z ročníků 1872–1881, a firmu vedl nejmladší, šestadvacetiletý Vladimír, jenž byl nucen zredukovat produkci klavírů a zčásti přejít na výrobu bedniček na střelivo a podobně. Když se po vzniku republiky stal Jan hlavním ředitelem, Antonín obchodním ředitelem a Vladimír vedl technický úsek, začala firma znovu prosperovat.

Třetí generace Petrofů, tvořená Dmitrijem a Eugenem (syny Jana) a Eduardem (synem Antonína ml.), zahájila přípravu na převzetí firmy koncem 20. let minulého století, ale do její správy usedli teprve ve 30. letech. Podnik čekaly sice těžké chvíle, kdy musel mimo jiné vyrábět železniční pražce, ale i chvíle ocenění, neboť v roce 1935 získal na světové výstavě v Bruselu za křídlo Petrof nejvyšší možné vyznamenání – Grand Prix.

„Třídní nepřátelé“ a nové muzeum

Za druhé světové války bylo při bombardování zničeno mnoho hudebních nástrojů, takže majitelé firmy očekávali prudký nárůst poptávky. Komunisté však udělali jejich nadějím přítrž: příslušníky rodiny Petrofů označili za třídní nepřátelé, zbavili je vedení podniku, zabavili jim všechny majetek a pět z nich dokonce uvěznil. Firma přešla pod národní správu, ale směla fungovat dál, protože i komunistickým funkcionářům bylo jasné, že její jméno má nesmírnou hodnotu.

PETROF[®]
PIANOS SINCE 1864

*Logo firmy Petrof
připomíná rok
jejího založení.*

Čtvrtá generace v podobě Ing. Jana Petrofa se firmy ujala díky tomu, že po třiačtyřiceti letech byla roku 1991 zahájena její privatizace, a pokračovat mohla i pátá generace. V tomto případě šlo o Zuzanu Ceralovou-Petrofovou. Navázala na své předky a coby lékárnice nastoupila na pět let na zkušenou do německé farmaceutické firmy, kde získala především zkušenosti z managementu, které byly podle ní k nezaplacení. Poté pečlivě prostudovala knihu „Stavba pian“, načež „*si všechno do poslední součástky, a že jich má piano sedm tisíc, sama ohmatala, abych celý proces výroby dostala do hlavy a poznala, jak to vlastně funguje. Musela jsem prostě nástroji porozumět zvenku i zevnitř.*“

Bohužel v roce 2001 došlo ke ztrátě nejvýznamnějšího odběratele – Spojených států amerických, jež původně odebíraly 60 % exportu. Následovaly velké problémy, které zahrnovaly i propouštění některých zaměstnanců, protože jinak by podnik nepřežil. Paní Zuzana, většinová majitelka firmy, tehdy vyšla z toho, že jejich truhláři a lakýrníci jsou výjimečně zkušení v precizní vnější úpravě nástrojů, a tak zaměřila část výroby na luxusní zakázkový nábytek. Magazín Forbes ji zařadil mezi padesát nejvlivnějších českých žen.

Dnes prý firma prodává asi 1 500 pianin a klavírů zhruba do 60 zemí, její roční tržby se pohybují kolem 220 milionů korun a pracuje v ní asi 220 lidí. V listopadu roku 2013 otevřela v Hradci Králové muzeum, které má připomenout, že na rok 2014 připadají oslavy 150. výročí jejího založení. Petrofové se také chystají vyrobit koncertní křídlo nazvané „Antonin Petrof“, které bude mít vyšší cenu než dosud nejdražší klavír, jenž přišel na 2,2 milionu korun.

CO JEŠTĚ STOJÍ ZA ZMÍNKU

- Prvními hudebními nástroji používanými na našem území byla zřejmě různá **chřestítka** z pálené hlíny naplněná kamínky, pecičkami či keramickými kuličkami, **kostěné píšťaly** a keltské carnyxy, což byly **vyšoké trumpety**.
- V kostelích se rozeznávaly varhany, provázející zpěv kněží, žáků na kůrech a choralistů. **Nejstarší typy varhan neměly klaviaturu**, ale pouze vyčnívající páky, s jejichž pomocí se řídil přístup vzdu-

chu do píšťal. Rejstříky se objevily v další fázi vývoje. Klávesy byly stlačovány lokty nebo bušícími pěstmi a pedály přibýly ve 14. století.

- Historie klavíru začala řeckým **monochordem**, což byl přístroj na měření hudebních intervalů. Měl jedinou strunu napjatou na ozvučné desce, která se pomocí posuvné kobyly dělila na různě dlouhé úseky, jež byly rozeznávány plektronem (paličkou). Zvýšením počtu strun vznikl **polychord**, vytvořený už jako hudební nástroj. Počátkem 14. století vznikl **klavichord**, a to tak, že ke strunám byla připojena klávesnice a trsací mechanismus. Všechny jeho struny byly stejně dlouhé a naladěné na stejnou výšku tónu, která se při hře mění zkracováním délky struny pomocí kobyly a změnou místa, kde se mají jazýčky dotknout strun.

ŠKODA, LAURIN A KLEMENT – TŘI „OTCOVÉ“ EVROPSKÉHO AUTOMOBILOVÉHO GIGANTA

*Začal jako zaměstnanec u Valdštejna – Ještěže měl strýčka
a manželku – Potkali se dva cyklisté... – Nejen obrněná Želva –
Co ještě stojí za zmínku*

Začal jako zaměstnanec u Valdštejna

Když se rodina Škodů usadila kolem roku 1790 v Plzni (viz mapa), žádný její člen dozajista netušil, že za necelé století začne být toto jméno čím dál tím známější jak v Českém království a Rakousku-Uhersku, tak v mnoha dalších zemích světa. Ani poté, co se do této rodiny narodil chlapeček Emil (1839–1900), nenapadlo nikoho – včetně dědečka Jana, mistra kovářského, či otce Františka (1801–1888), plzeňského měšťana a krajského lékaře –, že miminko má před sebou skvělou budoucnost coby významný český technik a velkopodnikatel.

Klouček rostl jako z vody, po gymnáziu vystudoval techniku v Praze a v německém Karlsruhe a Stuttgartu a poté získával zkušenosti v zahraničních strojírenských firmách. Když se vrátil domů, byl připraven vstoupit

do praxe, která pro něj začala roku 1866, kdy se stal vrchním inženýrem plzeňské strojírný* Christiana hraběte Valdštejna (jednoho z členů rozvětveného valdštejnského rodu, k němuž patřil známý generalissimus Albrecht z Valdštejna, zavražděný roku 1634 v Chebu).

* **Historie Valdštejnovy** strojírný začala jihovýchodně od Plzně v obci Sedlec, kde byl na řece Úslavě (tehdy Bradavě) zřízen roku 1578 hamr. Právě zde byly také zprovozněny jedny z nejstarších železáren v Západočeském kraji, založené jako manufaktura, v nichž si odpracovávali své robotní povinnosti poddaní. Zmíněný hrabě Christian zdědil (spolu s panstvím) železárný roku 1816, byl tu vyroben jeden z prvních parních strojů v Čechách, ale jeho brány opouštěly také jeřáby, kladkostroje atp., které mířily i do zahraničí. Jelikož zakázek přibývalo, postavil hrabě roku 1859 v Plzni první pobočku sedlecké firmy, která podle dobového inzerátu nabízela „*zhotovení všech druhů strojních zařízení pro mlýny, lihopalny, pivovary, doly, lázně, přádelny, sklárny, chemické továrny, cukrovary, plechařské práce, výrobu parních kotlů, nádrží nebo pivovarnických pánví a opravu strojírenských zařízení*“.

Emil Škoda si díky svým znalostem a zkušenostem uvědomoval, jak velmi Christian hrabě Valdštejn chybje, když odmítá investovat do rozvoje podniku, a přitom chce stále zvyšovat zisk. Proto se Emil Škoda snažil udělat vše pro to, aby podnik získal do svých rukou.

Ještěže měl strýčka a manželku

To se mu podařilo 12. června roku 1869, kdy podepsal kupní smlouvu a zaplatil. Nevadilo mu, že za 167 642 zlatých získal malou továrničku s pár desítkami dělníků, neboť věděl, že má předpoklady i podmínky proměnit ji v relativně krátkém čase na velký podnik zaměstnávající 4 000 dělníků a 200 techniků. Měl ovšem štěstí v tom, že ho finančně významně podpořila rodina, která mu půjčila milion zlatých; nejpilnějsími přispěvateli byl strýc Josef (1805–1881), výtečný vídeňský internista, a jeho, tedy Emilo-

va manželka Hermína (1852–1912), která mu coby dcera bohatého plzeňského měšťana přinesla velmi slušné věno.

Zatímco v první fázi sázel pan ředitel na strojírenství, ve fázi druhé začal preferovat ocelářství a do třetice všeho dobrého se rozhodl roku 1890 postavit zbrojovku, takže hlavní aktivitou podniku se stala **výroba zbraní**; správně totiž odhadl, že Evropa bude mít o tento artikl stále větší zájem.

Škodův podnik lákal evropské i mimoevropské zákazníky nejen tím, že přijímal zakázky, jichž se ostatní výrobci obávali, ale i důrazem na kvalitu a pokrok. (Zejména odborníky bude zajímat, že například jeho ocelové odlitky měly při stejné pevnosti až o několik procent větší tažnost a že předběhl všechny evropské výrobce – s výjimkou německých Kruppových závodů, které mu v kvalitě oceli konkurovaly. Spojenými státy americkými se totiž nechal inspirovat kalením oceli s přísadami niklu a chromu.)

Emil Škoda byl nikoliv šéf, který by se uzavíral do své pracovny, nýbrž se snažil zúčastňovat všeho podstatného dění v podniku; zatímco se zaměstnanci plněními své povinnosti liknavě zacházel přísně, těm, kteří byli příčinliví, se u něj dařilo velmi dobře.

Jelikož mu bylo jasné, že éra samostatných šéfů velkých podniků končí, založil 12. prosince roku 1899 akciovou společnost, schopnou zajišťovat obrovské finanční prostředky, které jedinec nebyl schopen získat. On se stal prezidentem a generálním ředitelem tohoto kolosu.

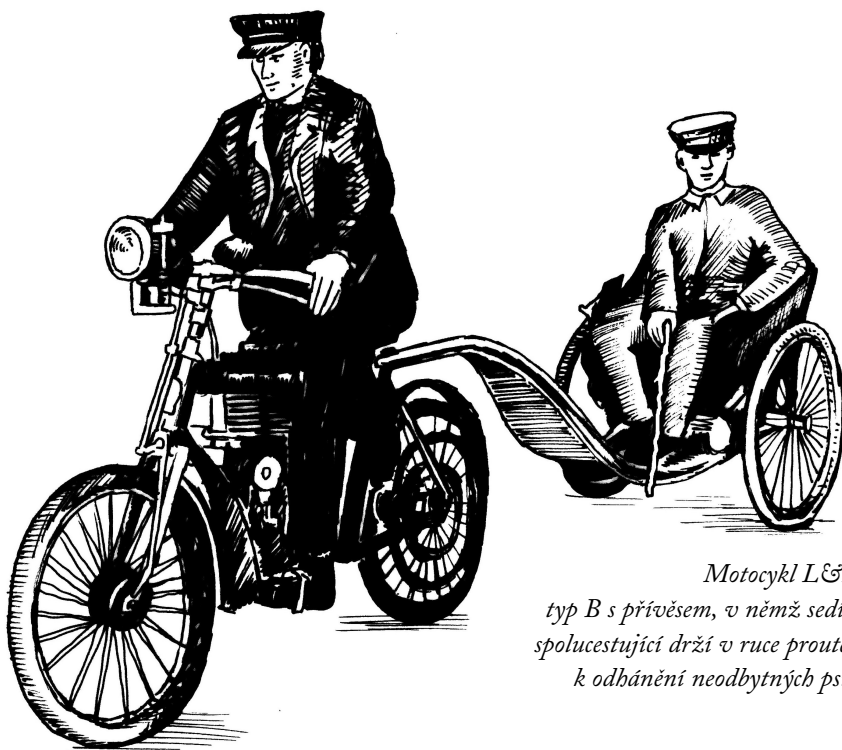
Těchto funkcí si bohužel užíval jen krátce: dne 8. srpna roku 1900 zemřel v pouhých jedenašedesáti letech cestou vlakem nedaleko štýrského Selzthalu a pochován byl na plzeňském Mikulášském hřbitově.

V roce 1917 došlo ve **škodovácké muničce** na Bolevci k obrovskému **výbuchu**, který mimo jiné inspiroval **Karla Čapka** (1890–1938) k napsání románu „**Krakatit**“. **Ochranná známka** Škodových závodů v podobě okřídleného šípů, zapsaná do obchodního rejstříku roku 1923, je jednou z nejznámějších českých známek, přičemž **šíp symbolizuje rychlost**, jeho **křídla připomínají pokrok a volnost** a **oko v křídle** poukazuje na **přesnost výroby i vnímavost vůči okolí**. **Kruh**, ve kterém je šíp umístěn, je **symbolem jednoty, úplnosti, světa a harmonie**. Hodnota loga se odhaduje na miliardy korun.

Potkali se dva cyklisté...

Těžko říci, zda někdo ze Škodováků tušil, že v Mladé Boleslavi (viz mapa) a v Turnově (viz mapa) se chystá něco, co pro plzeňský podnik bude velmi důležité.

Začalo to tím, že **knihkupec Václav Klement** (1868–1938) chtěl rozšířit oblibu milované cyklistiky kolem Mladé Boleslavi, a protože bicykly bylo nutno stále opravovat, prodával ve svém obchodě alespoň náhradní díly. Když se v Turnově setkal s dalším cyklistickým nadšencem, **strojním zámečnickem Václavem Laurinem** (1865–1930), slovo dalo slovo, Klement prodal své knihkupectví, společně si pronajali malou dílnu na okraji Mladé Boleslavi a začali nabízet opravy s tím, že Klement se bude starat o obchodní záležitosti a Laurin o vlastní práci. Firmu si založili roku 1895 a nelitovali, neboť se brzy rozrostla na sedm oddělení s 33 dělníky. Roku

*Motocykl L&K
typ B s přívěsem, v němž sedící
spolucestující drží v ruce proutek
k odhánění neodbytných psů.*

1899 vyjel na silnici jejich **první motocykl** značky Slavia, o němž si možná odborník se zájmem přečte, že „*měl jednoválcový motor, elektromagnetické zapalování, karburátor vlastní konstrukce, zadní řemenový pohon a ovládací páky na řídicích*“. Zaujal nejen místní sportovce, ale i Angličany, kteří si objednali (pod názvem Hewetson) hned 150 kusů. Doma se motocykl v té době přejmenoval na Laurin & Klement, v soutěžích šel od vítězství k vítězství, což však nebránilo tomu, aby se firma začala počátkem 20. století zaměřovat i **na automobily**.

Roku 1905 se rozjel první z nich, jenž si získal mezi svými ctiteli označení „*dědeček automobil*“. I tato výroba šla jako po másle a zakázky se hrnuly natolik, že bylo nutno roku 1912 zcela zastavit výboru motocyklů. Ještě před tím byl ve firmě (jež se roku 1907 stala akciovou společností) zkonstruován roku 1909 první osmiválcový motor v rámci střední Evropy a roku 1912 první motorový pluh. Bohužel v polovině 20. let minulého století automobilový průmysl v poválečné době skomíral, nefungovaly řádně ani zahraniční trhy a navíc v roce 1924 poničil rozsáhlý požár firemní budovu natolik, že bylo nutno nalézt silného investičního partnera, jímž se o rok později stala plzeňská Škoda.

Nejen obrněná Želva

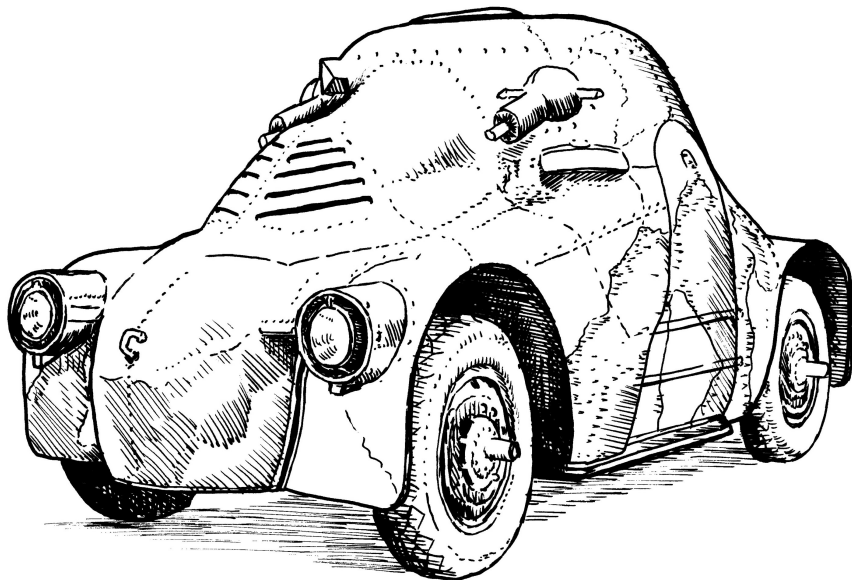
Škodovka se zapojila i do budování silné a moderní československé armády tím, že se pustila do výroby pancéřových automobilů označovaných odborníky jako PA. První měl na korbě otáčivou věž s dvojicí těžkých kulometů, podvozek umožňoval, aby vůz jezdil stejnou rychlostí dopředu i dozadu, a dva řidiči usedali každý za svůj volant a mohli si předávat řízení. Protože armáda měla k PA-I připomínky, vznikl roku 1922 druhý prototyp PA-II, zvaný – kvůli podobnosti siluety se želvím krunyřem – Želva, kde se případné nedostatky odstranily, takže továrna získala 23. června 1923 objednávku na dvanáct vozidel, které armáda převzala na přelomu let 1924/1925. Ve své době to byla špičková vozidla, ale jejich sláva skončila v říjnu 1936, kdy byla postavena mimo službu, uskladněna, v roce 1937 je odkoupilo ministerstvo vnitra a předalo je policejním ředitelstvím v Liberci, Moravské Ostravě a Mostě.

Za druhé světové války byly Škodovy závody součástí nacistické vojen-

ské výroby a při náletu spojeneckých bombardérů v dubnu 1945 byly z velké části zničeny. V letech 1951–1965 nesly **po zestátnění název Závody V. I. Lenina**, ale jelikož zahraniční zákazníci na to konto **rušili objednávky**, název Škoda se vrátil.

CO JEŠTĚ STOJÍ ZA ZMÍNKU

- **Plzeň, resp. Novou Plzeň**, založil roku 1295 král Václav II. (1283 až 1305) nedaleko městečka Stará Plzeň (dnešní Starý Plzenec) a dal jí do vínku pravidelnou síť ulic s prostorným náměstím, na němž se tyčí přes 100 metrů vysoká věž katedrály sv. Bartoloměje, sídelního kostela biskupa, jež patří k nejvyšším ve střední Evropě. Toto královské město od počátku bohatlo řemesly a obchodem.

Pancéřovaný prototyp vozu Škodových závodů zvaného Želva II. sice roku 1922 vychytil mouchy předchozího prototypu, ale roku 1936 byl dán „na výměnek“.

- **Historie dnešní Mladé Boleslavi** začala hradištěm, vybudovaným ve 2. polovině 10. století a nazvaným podle některého z přemyslovských knížecích Boleslavů. Stavby tu byly – až na hrad postavený snad roku 1130 – dřevěné a přilehlá řemeslnická a kupecká osada se rozložila u dálkové obchodní cesty z Prahy na sever. Hrad se dostal do rukou pánů z Michalovic. Roku 1334 jeden z nich přenesl zmíněnou osadu blíže hradu, čímž vzniklo město Iuvenis Bolezlaiua, které bylo prohusitské neboli kališnické a v němž nesměli žít katolíci. Díky tomu umožnili další kališnickí majitelé (rod Tovačovských z Cimburka), aby zde a v okolí města působila Jednota bratrská (viz Kapitola IV. – Jednota bratrská), která zde dostala ještě před koncem 15. století k dispozici zpustlý minoritský klášter, po jehož úpravách tu vznikl i špitál, škola a zřejmě v roce 1518 i bratrská tiskárna.

HAŠLERKY – BONBONY, PO NICHŽ KAREL HAŠLER NEKAŠLAL

Setkání v Lucerně – Pan Vozáb se zlobil

Setkání v Lucerně

Snad každý zná hašlerky, které náš národ mlsá již téměř sto let, ať byly či jsou kulaté, šišaté, balené v ruličkách nebo jednotlivě v „mašličkách“. Vděčíme za to prvorepublikovému továrníkovi Františku Lhotskému st. (1884 až 1954), který hašlerky – a nejen je – vyráběl*.

* Nejprve měl výrobu v dnes přestavěném pražském vinohradském objektu v Belgické ulici čp. 226/8 u náměstí Míru (dříve Komenského čp. 226/35). Když zdejší prostory přestaly stačit, přestěhoval roku 1922 firmu do dnešní michelské ulice Magistrů, konkrétně do rozestavěného dvorního traktu čp. 384/5, který byl zvýšen o dvě patra. Pan továrník postupně přikoupil sousední pozemek, na němž provedl moderní přístavbu, kde vymezil část pro sklady, kanceláře a byty několika úředníků a dalších zaměstnanců; z nich

tu například bydlel řidič nákladního vozu, aby byl kdykoliv k dispozici. Dnes tu po firmě Lhotský není ani stopy.

Podnikat začal po skončení první světové války a v létě patřily mezi jeho nejprodávnější produkty oblíbené šuměnky čili šumáky. Pravděpodobně v této době se seznámil s vídeňským kolegou, podnikatelem a výrobcem cukrovinek Erichem Kirchsteinem, který mu prý zřejmě nejen předal řadu zkušeností důležitých pro tento obor, ale i recept na výrobu bonbonů* jménem caruso, nazvaných po slavném italském tenoristovi Enricovi Carusovi (1873–1921). Tehdy ovšem budoucí pan továrník dozajista netušil, jak tento recept zasáhne do jeho – a koneckonců i našeho – života.

* **Bonbony se prý poprvé objevily ve Francii** v 17. století na královském dvoře, kde je zde žijící děti chválily slovy „bon – bon“ neboli „dobré – dobré“. Postupně vznikaly nové druhy – ovocné, karamelové, kyselé, „gumové“ a čokoládové, k nimž patřily také Mozartovy bonbony, které se připravovaly od roku 1890 v Salcburku a dnes jsou známy pod názvem Mozartovy koule.

František Lhotský vyráběl oválné bonbony caruso, které měly podobné obaly jako pozdější hašlerky, jenže bez proužků a byly balené do „mašliček“. Na odbyt však tento artikl příliš nešel, a tak přemýšlel, jak prodejnost zvýšit. Dnem „D“ se stal 13. prosinec roku 1920. Tehdy se totiž **setkal** v podzemním kabaretu slavného pražského paláce Lucerna rodiny Havlových **se zpěvákem a skladatelem Karlem Hašlerem** (1879–1941), který měl v té době potíže s hlasivkami, kvůli nimž načas přestal vystupovat. Požádal písničkáře o souhlas s přejmenováním bonbonů caruso na hašlerky a na jeho námitku, že si ho každý bude brát (s odpuštěním) do huby, mu poradil, ať se na věc podívá z druhé, lepší stránky. Vždyť bude-li jeho jméno napsané na obalech bonbonů prodáváných po celé republice, dostane se mu zcela zdarma té nejlepší reklamy, jakou si může přát. Písničkář nakonec smlouvu o užití svého jména, sepsanou na hlavičkovém papíru kabaretu, podepsal a podle F. Lhotského ml. (*1932) to udělal zcela zdarma.

(Originál smlouvy je uložen v Národním muzeu.) Krátce na to vznikl slogan: „Hašler kašle, nevadí, hašlerky ho uzdraví.“

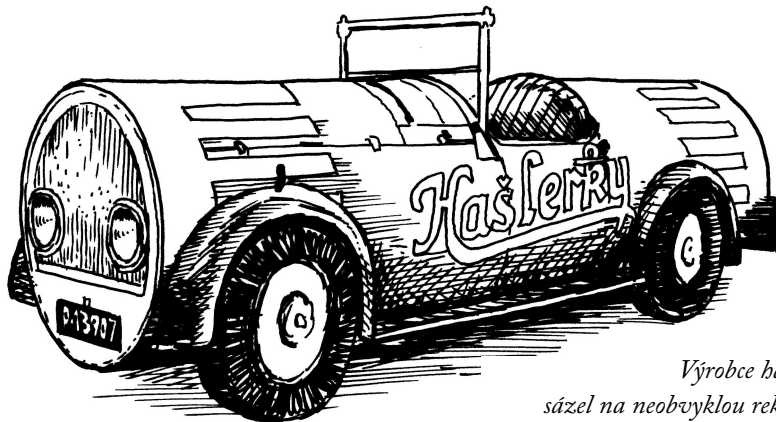
František Lhotský nevyráběl pouze hašlerky, neboť mu bylo jasné, že zákazník musí dostávat stále nové a nové výrobky. Na trhu se proto objevovaly dobroty zvané cu-krůů, jejichž základem byly drcené oříšky, dále sladké žvýkací karamely zvané mňam, nakyslý drops jménem pepinky, nazvaný podle operety Pepinka Rejholcová, kterou hrálo Nuselské divadlo, luzínky pojmenované podle Pepinčina partnera Luzínka či čokoládové lahvičky ve tvaru lahví mělnického vína. To vše byly výrobky oblíbené – na rozdíl od mentolových světlezelených brustinek, vyznačujících se příliš výraznou mentolovou chutí, a destínek, jimž dala roku 1919 zdarma své jméno slavná zpěvačka Ema Destinnová (1878–1930). I když šlo o světově známou operní umělkyni, nestala se takovým lákadlem jako lidový písničkář.

Pan Vozáb se zlobil

Panu továrníkovi bylo jasné, že velký podíl na úspěšném podnikání má reklama, a tak na ní nešetřil. Kromě tužek, násadek a podobných běžných reklamních předmětů vsadil na její ne právě obvyklé formy. Šlo například o **železniční vagon** se zářící lucerničkou a s **nápisem „Hašlerky“**, který brázdil ve 30. letech minulého století celou republiku, a o **automobil jménem Hašlerka** s válcovitou karoserií ve tvaru ruličky hašlerek.

Bylo velkou devizou, že firma měla štěstí na reklamní grafiky, z nichž těmi hlavními byli akademičtí malíři František Voborský a Josef Vodrážka. S nimi se pojí další reklamní akce, jejímž protagonistou se stal roku 1929 pan Vozáb. Grafici si jeho jméno vymysleli, neboť si byli jisti, že ve skutečnosti takové příjmení neexistuje; alespoň je neobsahovaly jediné dva tehdejší zdroje, v nichž bylo možno pátrat po existenci jmen: telefonní seznamy a obchodní rejstřík. Vzorem pro vzhled této reklamní postavičky se stal zřejmě jistý pan Jankovec, který souhlasil s tím, aby jeho karikovaná tvář byla používána pro reklamu firmy Lhotský.

Jenže jednoho dne se ozval z části Prahy zvané Kobylisy **skutečný pan Vozáb**. Jistý advokát tušící možnost slušného výdělků se ho dotázal, zda k tomu dal písemný souhlas, a když uslyšel zápornou odpověď, zažaloval firmu pro újmu na cti svého klienta, neboť se mu prý přátelů kvůli karikované

*Výrobce hašlerek
sázel na neobvyklou reklamu.*

tváři pana Jankovce posmívali. Nakonec však vše skončilo mimosoudním vyrovnáním.

Bohužel veškeré úspěšné snažení Františka Lhotského st. bylo bezmocné proti poválečnému režimu. Výrobu komplikoval přidělový systém týkající se zejména cukru, a navíc dne 12. června 1948 byla výměrem ministerstva výživy ve firmě zavedena národní správa. Když se stala „hašlerkárna“ součástí Pražských čokoládoven, byla výroba přenesena do Modřan; dnes se oblíbené hašlerky vyrábějí v Holešově.

Vůz Hašlerka je k vidění v **soukromém Automuzeu Praga** ve Zbuzanech u Prahy.

ELEKTRÁRNY – PODNIKY, KTERÉ MĚNILY NAŠIM PŘEDKŮM ŽIVOT

Centrály domácí, soukromé, městské a družstevní – Zákon číslo 438 – Jeden velký energetický omyl – Co ještě stojí za zmínku

Centrály domácí, soukromé, městské a družstevní

Elektrická energie vstupovala do praktického života od 30. let 19. století. Nejprve díky ní fungoval **telegraf a telefon**, pak byla využívána ke

svícení a nakonec **poháněla motory**. Svou „tajemností“ dlouho vzbuzovala nedůvěru, ale tu postupně překonávaly její jednoznačné přednosti. Proto se rozsvěcelo stále více obloukovek i žárovek a vrčelo a hřmotilo stále více strojů a nástrojů – od elektrických mlýnků uzenářů přes elektrické vrtačky zámečnicků či ventilátory kovářů až po šrotovníky a mlýnky zemědělců. To ovšem znamenalo, že muselo **přibývat „centrál“, čili „výroben“ elektrické energie neboli elektráren**.

V Čechách a na Moravě začaly pracovat od 70. let 19. století. Zpočátku šlo o elektrárny malé, zvané **domácí či podnikové***, které vznikaly v místech odběru, a elektrická energie v nich vyráběná sloužila **k osvětlení**.

* Podle většiny historických pramenů fungovaly první z nich od roku 1878 v tkalcovně v Moravské Třebové a v továrně na kůže v Dřevěném Mlýně u Jihlavy (zatímco například první britská vodní elektrárna zahájila provoz v továrně na kůže v Godalmingu v anglickém hrabství Surrey roku 1881). Kromě dílen a továren byly využívány také v **dolech** (například na Ostravsku byl tímto způsobem od roku 1884 osvětlován důl Evžen), ve **veřejných úřadech, velkých podnicích a obchodech**.

Druhým typem byly **elektrárny soukromé***, které zakládali, vlastnili a provozovali – jak název napovídá – soukromníci. Protože tehdy se používal stejnosměrný proud, který nebylo možno přenášet na velké vzdálenosti, vznikaly tyto výrobny v blízkosti obcí, a to takových, v nichž byl dostatek odběratelů – ať šlo o firmy (například mlýny) nebo domácnosti. Díky vyššímu odběru totiž mohli majitelé těchto elektráren stanovit nižší ceny elektřiny, a tím si získávat další zákazníky.

Třetím typem českých a moravských elektráren byly ty, které nesly přívlastek „**městská**“**. Vlastnila a provozovala je **města či obce a sloužily obyvatelům** nejen ke svícení, ale již **i k pohonu** menších strojů.

* Zřejmě **nejstarší** soukromá elektrárna **se nacházela v Radnicích na Plzeňsku**, byla parní, fungovala **od roku 1903 a jejím majitelem byl pan**

Bohumil Rudle. S Radnicemi podepsal smlouvu na 35 let, podle níž musela obec odebírat elektrickou energii pouze od něj a on se na oplátku zavázal osvětlovat náměstí a ulice 12 obloukovkami a 40 žárovkami za roční obnos 1 800 K. Mnohé soukromé elektrárny ovšem měly širší záběr než ta pana Rudleho. K nim patřila elektrárna, kterou postavil v Libáni David Bloch: začala osvětlováním místností zdejšího cukrovaru a nakonec osvětlovala i byty úředníků a poháněla hospodářské stroje na jeho statcích, a to i na vzdálenějších místech panství. Navíc jako první v celém Rakousku-Uhersku dodávala elektrickou energii pro orbu, což byl významný krok, protože konzervativní venkov zaujímal vůči elektřině dlouho nedůvěřivý postoj.

**** První městskou elektrárnu v Čechách** (z nichž většina byla uhelných, eventuálně vodních) vybudoval František Křížík (1847–1941) a zprovozněna byla 1. prosince roku 1889 na tehdejší pražském předměstí **Žižkově**. (Zde také byla v provozu první pokusná osvětlovací stanice na území dnešní Prahy, zřízená roku 1884 ve zdejší plynárně, která zajišťovala osvětlení kanceláří žárovkami a plynárenského nádvoří obloukovkami.) Pro srovná-

Původně vodní pila se skladem dřeva z 19. století, vybudovaná Čeněkem Bubeníčkem nedaleko Srní, byla roku 1912 přestavěna na vodní elektrárnu zásobující elektřinou město Kašperské Hory.

ni si řekněme, že první elektrárnu tohoto druhu postavil v New Yorku roku 1882 T. A. Edison (1847–1931), o tři roky později ji dostal Berlín, roku 1887 rakouský Salcburk a podobně, takže je zřejmé, že naše elektrárny drželo krok se světem.

Zejména počátkem 20. století vznikaly **družstevní* elektrárny**, které stát podporoval formou různých příspěvků. Název dostaly podle toho, že je **provozovala družstva**, která využívala výhod větších celků, jež se pochopitelně lépe vyrovnávaly s typicky pomalým růstem odběru na venkově a s jeho případnými (sezonními) výkyvy. Nejprve vznikaly družstevní elektrárny **zvané místní**, zásobující pouze obce, a ve druhé fázi začaly být zřizovány družstevní elektrárny **přespolní** (neboli – jak se tehdy říkalo – elektrické přespolní centrály). Ty dodávaly již střídavý proud o vysokém napětí, který se u zdroje nejprve transformoval na vysoké napětí a v místě spotřeby se převáděl na napětí nízké, a který **bylo možno přenášet na větší vzdálenosti**.

* **První družstevní přespolní elektrárna** byla založena roku 1907 v **Hunčovicích na Moravě** (resp. v osadě na Březovém, náležející k Hunčovicím; proto její oficiální název zněl „Rolnická elektrárna na Březovém, zaps. spol. s o. r. se sídlem v Hunčovicích“), zásobovala šest obcí a stala se tím, čemu se říká „příklady táhnou“. Nejvzdálenější rozvodný bod se nacházel 8 km od centrály.

Zákon číslo 438

Zájem o využívání elektrické energie postupně rostl, ale ne všichni ji mohli využívat, neboť v řadě oblastí nebyl proud zaveden. Proto byl dne 22. července roku 1919 vydán nesmírně **důležitý „Zákon číslo 438 Sb. zákonů a nařízení o státní podpoře při zahájení soustavné elektrisace“**. Jeho cílem bylo **zpřístupnit elektřinu všem obyvatelům země**, přičemž přívlastek „soustavná“ naznačoval, že **dosavadní elektrizaci nekoordino-**

vanou **vystřídá elektrizace centrálně řízená**. Zákon určil, že této grandiózní akce se zúčastní všechny větší (a především vodní, protože již tehdy upozorňovali odborníci, že zásoby uhlí nejsou nevyčerpatelné) elektrárny, které se spojí ve větší celky nazvané **elektrárenské svazy** a budou přeměňovány na takzvané **elektrárenské podniky všeužitečné (EPV)**. Ty měl financovat nejen stát, ale i země, okresy, obce, družstva a soukromníci. Základní povinností každého EPV bylo **zásobovat elektrickou energií přidělené území** a využívat k tomu jak stávající, tak nově budované elektrárny. Díky tomu začaly namísto malých elektráren, hrajících prim v letech 1918 až 1922 (tedy před tím, než elektrizační zákon vstoupil do praxe), vznikat po roce 1922 elektrárny s vyšším instalovaným výkonem.

Menší, **samostatné elektrárny**, které se soustavné elektrizace nemusely zúčastnit a které patřily obcím, akciovým společnostem či soukromníkům, měly sice pouze lokální význam, ale při nárazovém zvýšení odběru vypořádávaly dodávkami elektřiny velkým konkurentům. Například v roce 1920 bylo u nás 300 samostatných elektráren, které v roce 1926 dodávaly na trh 36 % elektrické energie, zatímco podíl EPV činil 52 % (o zbylých 12 % se postaraly takzvané závodní elektrárny).

Jeden velký energetický omyl

Týká se záběrů televizních a filmových kamer, které doprovázejí slova o škodlivosti uhelných elektráren pro životní prostředí – a přitom k vidění jsou mohutné věže vydechující neméně mohutná a k nebi stoupající oblaka. Energetici však spínají ruce a vrtí hlavami, protože vědí, že je tomu právě naopak. To, co divák málem s mrazením v zádech na obrazovce sleduje, jsou totiž nikoliv kouřové zplodiny plné síry a oxidu uhličitého, ale pouhopouhé vodní páry. A ty jak známo životní prostředí nejen neohrožují, ale v jistém smyslu mu pozitivně pomáhají. Naproti tomu to, co zásobuje vzduch zmíněnými škodlivými zplodinami, se line z komínů elektráren jako naprosto nenápadný a pro kameramany zcela nezajímavý proužek kouře.

CO JEŠTĚ STOJÍ ZA ZMÍNKU

- Již v 6. století př. n. l. starořečtí klenotníci věděli, že **jantar** – řeky élektro – **přitahuje drobné předměty** jako slámu, vlasy, nitky či peří; stačilo ho chvíli třít rukou nebo vlněnou látkou. Tento jev připadal zajímavý i řeckému učenici Thaletovi Milétskému (asi 624 př. n. l. až asi 548 př. n. l.), označovanému za prvního řeckého fyzika. Prováděl různé pokusy a při nich například zjistil, že jiný kámen, tmavý a zrnitý, zvaný **magnetovec**, přitahuje drobné železné předměty jako třeba železné piliny. Proč tomu tak je, však vysvětlit nedokázal a další stáletí se lidstvo o těchto podivnostech nic nového nedozvědělo.

MERKUR – STAVEBNICE, JEŽ PŘEŽILA ZNÁRODNĚNÍ

Na trhu je od roku 1925 – Polepšovna čertů – Ne každý výrobce uspěl

Na trhu je od roku 1925

Českou stavebnici Merkur jistě není nutno dlouze představovat, protože ji znají nejen současné děti, ale i jejich rodiče a prarodiče. Nápad dát klukům i holčičkám do rukou různě dlouhé perforované barevné plíšky a nechat je tvořit byl geniální – i když nutno dodat, že nebyl jediný a že pouze tato stavebnice dostala do vínku trochu nezbytného štěstí.

Psal se rok 1904, když si čtrnáctiletý Jaroslav Vancl (1890–1980) sestavil první stavebnici. Bylo to v době, kdy se spolu se třemi bratry učil řemeslu v otcově strojírenské továrně v Benátkách nad Jizerou. Po vyučení se roku 1914 usadil v **Polici nad Metují** (viz mapa), začal pracovat jako zámečnick, po první světové válce vrtal artézské studny a roku 1920 si založil firmu Inventor, vyrábějící především stejnojmennou kovovou stavebnici „bez šroubků“, jejíž díly byly spojovány pomocí kovových háčků. K zásadní změně došlo **roku 1925**, kdy zákaznicky potěšila Vanclova **první nová, byť malá stavebnice jménem Merkur**, využívající systém spojování jednotlivých dílů **pomocí šroubků a matiček**. O tři roky později se prodávala již ve čtyřech velikostech a od roku 1929 v ní přibyla ozubená kolečka.

Polepšovna čertů

Firma vyráběla – byť v omezeném množství – i během druhé světové války a po jejím skončení, ovšem po únoru 1948 byla znárodněna. Po roce 1989 ji zaměstnanci zprivatizovali, přejmenovali ji na Komeb a roku 1994 v ní na půl roku zastavili výrobu. Toho chtěla využít francouzská firma Meccano*, která ji hodlala coby největšího konkurenta odkoupit, ale naštěstí ji včas **předstihla česká firma** Merkur toys Jaromíra Kříže. Ta ve výrobě Merkurů pokračuje dodnes v duchu slov filozofa Konfucia, podle nějž platí: „*Co slyším, to zapomenu. Co vidím, si pamatuji. Co si vyzkouším, tomu rozumím.*“

* Firma Meccano, jejímž „otcem“ byl Brit Frank Hornby (1863–1936), má otvory ve svých dílcích vzdálené půl palce, tedy 12,5 mm, zatímco český Merkur vychází z metrické soustavy. Odlišné jsou i závity šroubků a maticek: u Merkurů je závit metrický, ale u Meccana Whitworthův. To jednak znamená, že obě stavebnice nejsou kompatibilní, a kromě toho desetimilimetrová vzdálenost merkuráckých perforací nabízí více možností sestavit věrnější modely.

Podle Jiřího Mládka, majitele největší sbírky těchto stavebnic na světě, lze z **Merkuru vyrobit všechno** – od pražské Petřínské věže, nejrůznějších autíček či šestinohého robotického pavouka až po největší merkurácký model, Verneovo Ocelové město. O tom se mohou přesvědčit návštěvníci muzea v Polici nad Metují a souhlasí s tím jistě ti, kteří navštívili „merkurůvské“ výstavy pořádané v roce 2009 a 2012 v Muzeu hl. m. Prahy. Zde lákal Merkur malé návštěvníky především na **Polepšovnu čertů**, kterou bylo možno rozpohybovat a rozezvonit. Bylo v ní například vidět, jak velké kladivo zatlouká do země na rok zlobivé čerty, jak jim beranidlo vytlouká z chlupatých hlav myšlenky na děvčata, jak z nich prosívačka vytrásá špatné vlastnosti, jak váha váží jejich hříchy a podobně.

Ne každý výrobce uspěl

K firmám, které neměly štěstí jako Merkur, patřila **společnost Edison** sídlící v **Roudnici nad Labem** (viz mapa), kterou založil po první světové válce řezbář Ladislav Veselý (1892–1959), jenž s asi dvaceti zaměstnanci nejprve vyráběl dřevěné hračky a dřevěné **stavebnice Archimedes**. Později přidal kovovou **stavebnici Edison**, která byla obdobou Merkuru, a hlavolamy, mezi nimiž byl i ježek v kleci, jenž inspiroval Jaroslava Foglara (1907–1999; viz Rejstřík) k napsání knihy „Záhada hlavolamu“. Výroba probíhala na jednoduchých strojích a jako materiál se využíval odpadní plech z nedaleké roudnické Mevy, takže vše stálo na šikovnosti a vynalézavosti zaměstnanců. Přesto se firmě dařilo, zásobovala tuzemský i zahraniční trh, postupně začala používat jako obalový materiál místo kartonu dřevěné krabice a z původních čtyř velikostí Edisona jich vzniklo sedm. Za druhé světové války se sice musela přeorientovat na kování pro vojenské bedny, ale zaměstnanci připravovali nové modely. Bohužel roku 1948 byla firma znárodněna a převedena pod Sdružený komunální podnik, který výrobu roku 1952 zastavil.

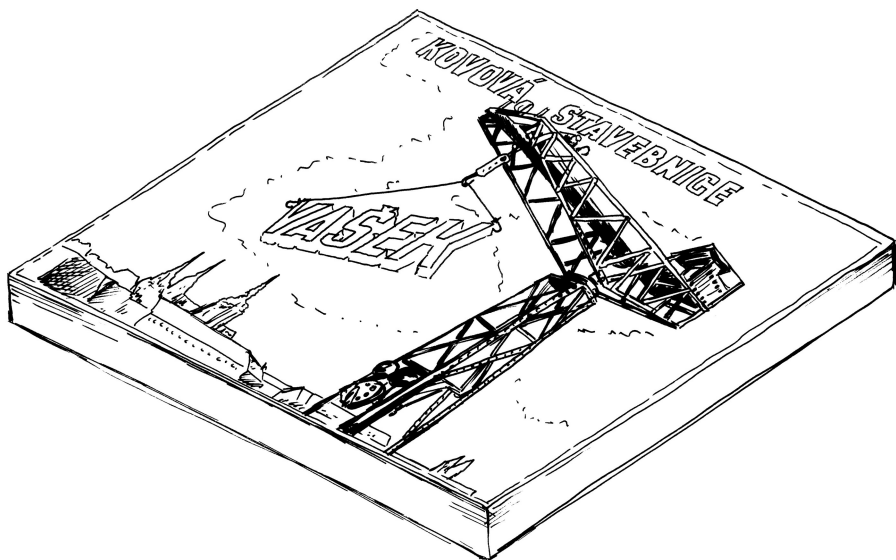
Další česká kovová obdoba Merkuru – **stavebnice Vašek** – se vyráběla v **pražské vinohradské firmě** bratří Bedřicha, Františka, Miroslava a Stanislava Vaškových. Jejím vzorem se stala německá stavebnice Märklin, která se k nám dovážela, ale byla pro mnoho rodin cenově nedostupná. Firma Vašek převzala téměř 90 % její součástkové základny a přetiskovala obrázky jejích předlokových knížek*.

* To, že si pražská firma Vašek mohla dovolit z velké části „okopírovat“ firmu Märklin, nebylo tehdy nic výjimečného. Platilo totiž, že velcí zavedení výrobci, k nimž Märklin se čtyřmi tisíci zaměstnanci nesporně patřil, se necítili ohroženi českým „trpaslíkem“ s dvaceti dělníky, jehož produkty navíc nebyly co do kvality s „obrem“ srovnatelné.

Roku 1948 se výrobce Vaška stal součástí výrobního družstva Igra a výroba byla přenesena do Slaného, kde pokračovala do roku 1960. Kvalita

se však zhoršila, některé modely (US jeep, spojenecká letadla a podobně) byly z politických důvodů vypuštěny a mnozí otcové museli vzít pilník a z jednotlivých dílků odstranit příliš ostré hrany.

Od začátku 20. let minulého století nabízela továrna na jemné kovové zboží **firmy Knäbel a Sammer ve Volarech** (viz mapa) systém stavebnice Trix, na který měla patent. Její největší varianta v luxusní dřevěné uzamykatelné skřínce vážila téměř 20 kg a obsahovala i převodová řetězová kola, pět malých elektromotorků a jeden stowattový motor. Na auta a motocykly stavebnice Trix dodávala miniaturní pneumatiky různých velikostí **firma Baťa**. Součástí Trixu bylo i šest malých panenek v šatičkách, které byly určeny jako „doplňek“ kolotočů, pokojíčků či kočárků. Bohužel majitelé volarské firmy zemřeli kvůli svému židovskému původu v koncentračním táboře a továrna byla po druhé světové válce zbourána.

Jedna ze stavebnic, která na rozdíl od Merkuru nepřežila.

KONTAKTNÍ ČOČKY – POMŮCKY, NA NĚŽ OTTO WICHTERLE KLIDNĚ ŠLAPAL

*Pracovna v garáži – Vědec milionářem? Za socialismu nepřípustné –
Co ještě stojí za zmínku*

Pracovna v garáži

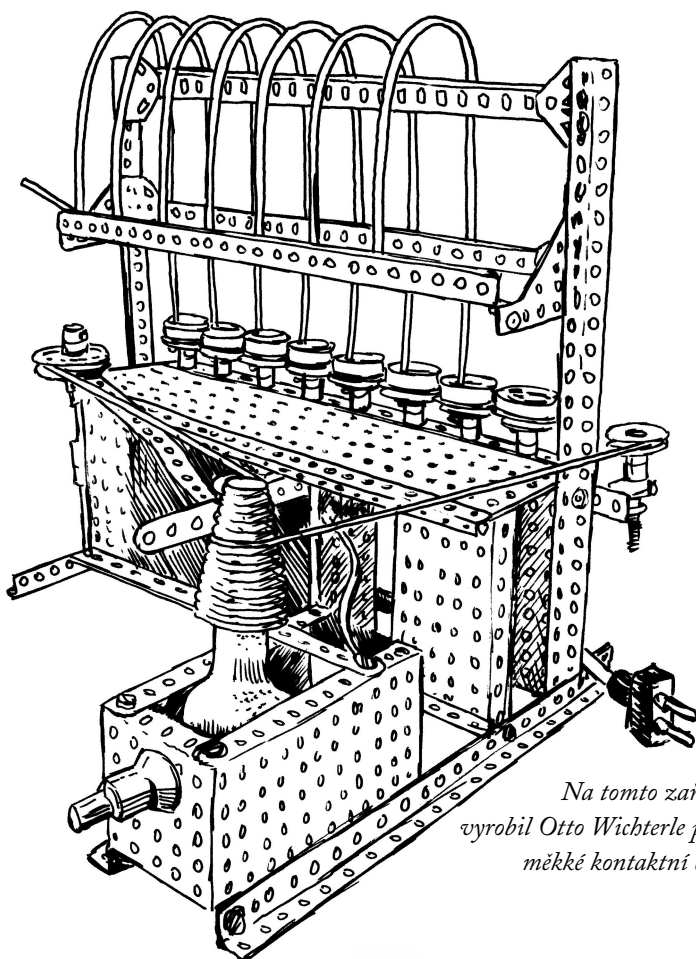
Když byl syn Otto (1913–1998), chlapec ze zámožné prostějovské podnikatelské rodiny, asi šestiletý, topil se v jímce plně močůvky a v důsledku šoku trpěl několik měsíců horečkami. Rodinný lékař mu doporučoval klid na lůžku a dával mu maximálně rok života (on však jeho prognózu přežil téměř o osmdesát let). Horečky se časem sice zmírnily, ale trvaly dál, a tak za ním začala domů docházet učitelka, která s ním a bratrem Janem probírala látku obecné školy. Roku 1921 nastoupil Otto do páté třídy a v devíti letech začal (jako nejmladší) studovat Státní gymnázium v Prostějově. Neměl to se spolužáky snadné, protože byl asi o dva roky mladší než oni a navíc měl zakázáno hrát si s kluky na ulici. V tomto ohledu ho zachránil tenis, jemuž věnoval všechnen volný čas, takže se mu zhoršily známky, ale nakonec odmaturoval s vyznamenáním. I když ho nejvíce zajímala matematika a fyzika, nakonec nastoupil roku 1931 na Fakultu chemicko-technologického inženýrství ČVUT (dnešní Vysoká škola chemicko-technologická v Praze).

Poté, co byly roku 1939 uzavřeny české vysoké školy, byl Otto Wichterle pozván **do Baťova zlínského výzkumného ústavu**, kde vedl pracovní skupinu oddělení polymerů. Jeho tým vyvinul postup sprádkání polyamidové příze tryskou, což později umožnilo výrobu punčoch zvaných silonky.

Zásadní zlom v jeho práci nastal roku 1952 poté, co se dal ve vlaku jedoucím z Olomouce do Prahy náhodou do řeči s tajemníkem komise ministerstva zdravotnictví, která se zabývala využitím umělých hmot v medicíně. Rok nato si podal žádost o **patent na gel určený jako materiál pro takzvané měkké kontaktní čočky***.

* První skleněné **tvrdé čočky** byly zhotoveny již roku 1887 ve Wiesbade-
nu, výraz „kontaktní čočka“ je znám od roku 1888 a výrobci museli
překonávat řadu překážek, než mohli začít vyrábět čočky pacientům na míru.
Poté, co bylo roku 1936 vynalezeno plexisklo, stalo se i ono materiálem pro
tuto pomůcku.

První čtyři čočky označované jako měkké vyrobil Otto Wichterle za
pomoci manželky o Vánocích **roku 1961 doma v garáži**, neboť pražská bu-
dova nově založeného Ústavu makromolekulární chemie ČSAV (jehož se

*Na tomto zařízení
vyrobil Otto Wichterle první
měkké kontaktní čočky.*

stal roku 1958 ředitelem poté, co byl kvůli politickým názorům propuštěn z Fakulty chemicko-technologického inženýrství), ještě nebyla dokončena. Použil k tomu „čočkostroj“ (což bylo odstředivé odlévací **zařízení sestavené ze známé dětské stavebnice Merkur**, zmíněné v minulé pasáži), který poháněl dynamem z jízdniho kola napojeným na zvonkový transformátor. Tyto čočky již **nedráždily oči**, ale navzdory tomu je zpočátku všichni považovali za neužitečnou raritu.

Roku 1993 byl za ně nominován na Nobelovu cenu.

Vědec milionářem? Za socialismu nepřipustné

Výrobou čoček se u nás zabývala Okula Nýrsko a obdobné zařízení, jakým byla vybavena, bylo nutno dodat do SSSR, kde se ho však nepodařilo rozběhnout. Ve východním bloku zaujal tento objev vojáky, které zajímalo, zda dokáže ochránit oči před chemickými bojovými prostředky, ale protože tyto pokusy selhaly, začalo se spoléhat na to, že pomůže alespoň civilnímu sektoru. Čočky se dodávaly do zemí RVHP (v době největší slávy jich například SSSR odebral 200 000), což se podařilo díky **Američanům, kteří se na ten „zázrak“ přijeli podívat** – a uviděli vskutku neobvyklou reklamu, která je okamžitě přesvědčila: Otto Wichterle totiž před nimi hodil jednu čočku na zem, šplápl na ni, opláchl ji a nasadil si ji. Bez nadšených zámořských hostů by se zřejmě tehdy nepodařilo prosadit, aby si je zákazníci mohli vkládat do očí. Akcie americké firmy, která měkké kontaktní čočky prodávala, stouply po jejich uvedení na trh o 250 000 000 dolarů.

Původně měl mít „otec“ objevu podíl na výnosu smluv s čočkami, takže by byl milionářem, což však bylo tehdy u nás nemyslitelné; dostal pouze svolení, aby si postavil rodinný domek.

Jelikož Otto Wichterle byl jedním z iniciátorů manifestu **„Dva tisíce slov“**⁴⁸, který se snažil aktivizovat československou veřejnost proti světové snaze zastavit reformní změny v zemi, musel opustit post ředitele Ústavu makromolekulární chemie ČSAV.

* Text nazvaný „Dva tisíce slov“ vznikl v roce 1968, kdy měl náš národ již delší dobu v rámci takzvaného pražského jara šanci, že mu přestane vládnout ve všech oblastech komunistická strana, která už dávno ztratila důvěru lidí, a že bude možné ledacos – byť v rámci stávajícího zřízení – reformovat. Naděje, které si lidé dělali, byly velké, až se hlídači stagnace situace začali obávat jednak o své posty a jednak o to, co tomu řekne náš sovětský „vzor“. Jak šel čas, nátlak z východu zesiloval, a tak pracovníci Akademie věd iniciovali vydání zmíněného manifestu na ochranu reforem s celým názvem „Dva tisíce slov, které patří dělníkům, zemědělcům, úředníkům, umělcům a všem“. Dne 27. června téhož roku otisky *Lidové noviny*, *Práce*, *Mladá fronta* a *Zemědělské noviny* výzvu Ludvíka Vaculíka (1926–1961) – publicisty a spisovatele, snažícího se prosadit reformy. Strana to ovšem odmítla, protože se obávala, že text – byť měl do kontrarevolučního prohlášení daleko – vystupňuje tlak ze strany SSSR. Jejich obavy byly oprávněné, a kdo „Dva tisíce slov“ podepsal, ten musel později očekávat represe.

Jméno Otta Wichterleho nese jedna z planetek sluneční soustavy.

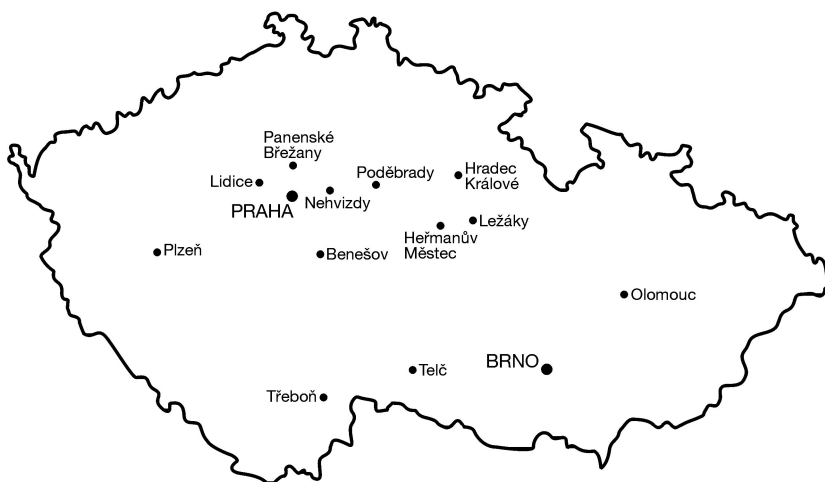
CO JEŠTĚ STOJÍ ZA ZMÍNKU

- Brýle – předchůdci kontaktních čoček – byly dlouho zhotovovány **z hornin**. Zpočátku šlo o **hladce vybroušené křišťály**, tedy čiré odrůdy křemene, z nichž zřejmě ten nejstarší, který našli archeologové v maloasijské Tróji, sloužil svému účelu **prokazatelně již ve 3. tisíciletí př. n. l.** Kolem roku 1000 n. l. začali Benátčané křišťály **upevňovat do rámečků nebo vkládat do malých stojánků s řetíz- kem**. Čtenáři si tento takzvaný čtecí kámen, tedy jakousi lupu, mohli zavěšovat na krk a při čtení ho buď pokládali přímo na text, nebo ho drželi v potřebné vzdálenosti nad ním. Čtecí kameny znali s největší pravděpodobností například i **Číňané, Indové a Arabové**. První „křišťálové“ brýle **vybavené spojovacím můstkem** vznikly **ve 13. století**, ale historici se nemohou shodnout na přesném roce, kdy k tomu

došlo (1285, 1286, 1287, 1289 či 1299), ani na tom, kde se to odehrálo; v úvahu přicházejí především Florencie a Benátky. Od 14. století se kromě křišťálu používal ještě jeden minerál, resp. jeden drahý kámen – vybroušená **drahokamová odrůda berylu**, který **dal brýlům jméno**.

II. KAPITOLA

STALO SE

PRUSKO-RAKOUSKÁ VÁLKA – STŘETNUTÍ, V NĚMŽ ROKU 1866 ZVÍTĚZIL POKROK

*Z přátel rivalové – Pestrobarevné bojiště – Bez pokroku ani taktiky
to nejde – A následky?*

Z přátel rivalové

Důvody pro vypovězení války, o níž bude řeč, vznikly již roku 1815, tedy po porážce Napoleona. Tehdy vídeňský kongres stanovil, že každý rakouský Habsburk, jenž dosedne na trůn, se automaticky ocitne v čele

Německého spolku*, jenž byl v témže roce založen coby „náhrada“ Svaté říše římské (zaniklé roku 1806). To se ovšem ani za mák nelíbilo pruskému králi.

* **Německý spolek** tvořila řada států – Rakousko, Čechy, Morava, Slezsko, část Haliče, vévodství salzburské, Dolní a Horní Rakousy, Korutany, Štýrsko, Rakouské přímoří, Prusko, Bavorsko, Sasko, Würtensbersko, Bádensko a jiné menší německé státečky – a svobodná města jako například Hamburk a Brémy.

Půl století se však zdánlivě nic nedělo – až na to, že Rakousko ve svém vývoji stagnovalo, zatímco Prusko zaznamenávalo dynamický rozvoj svého hospodářství a jeho výdaje na armádu tvořily 40 % státního rozpočtu, což byl více než dvojnásobek toho, co na ni vydalo Rakousko. Ještě roku 1864 vyhlásily oba státy ruku v ruce válku Dánsku kvůli získání Šlesvicka a Holštýnska, která se „uvolnila“ o rok dříve po smrti dánského krále. (K Dánsku byly tyto země pouze volně připojeny a obývala je německá většina, která se chtěla od této severské země odtrhnout.)

Nakonec však právě kvůli těmto územím vypukl mezi Rakouskem a Pruskem spor, k němuž se měly vyjádřit jednotlivé státy Německého spolku na sněmu, jenž se sešel dne 14. června roku 1866 ve Frankfurtu nad Mohanem. I když pruský ministerský předseda Otto von Bismarck* vyhrožoval, že obsadí ty státy, které budou na straně Rakouska, devět z nich se nezaleklo, zatímco šest se postavilo na stranu Pruska. (Z oněch devíti zemí však pouze Sasko dalo Rakousku k dispozici svoji armádu; ostatní větší státy jako Bavorsko, Würtensbersko a Bádensko sice postavily do zbraní 50 000 mužů, ale chtěly bojovat proti Prusku separátně.) A protože Prusko navrhlo, aby Rakousko bylo z Německého spolku vyloučeno, vyhlásili Rakušané svému rivalovi **17. června téhož roku válku.**

* Otto von Bismarck (1815–1898) pocházel z rodiny pruské venkovské šlechty, měl velmi ctižádostivou matku, která podporovala jeho kariéru, a když

se roku 1847 oženil s Johannou Puttkamerovou, našel oporu pro svoji práci i v ní. Roku 1881 zavedl nový, v Evropě svého druhu první **system sociálního zajištění**, jenž se stal vzorem i pro ostatní země. Lidé byli pojistěni pro případ nemoci, pracovního úrazu, invalidity a stáří, do důchodu odcházeli v 70 letech, ovšem jelikož se v tomto období průměrná délka života pohybovala kolem 55 let, neznamenaly tehdejší starobní důchody pro státní pokladnu příliš velké zatížení.

Rakušané původně očekávali nezvané hosty v okolí Olomouce (viz mapa), neboť Prusko sousedilo se severní hranicí Moravy a jeho vojáci mohli využít některý z tamních průsmyků. Když však Prusové v červnu 1866 obsadili Sasko (rozložené při české severozápadní hranici), bylo jasné, že zaútočí přes Čechy. Tehdy se i rakouští vojáci během deseti dní přesunuli k Hradci Králové (viz mapa).

Prusové se při pochodu do Království českého rozdělili na tři skupiny. Dne 22. června překročila jejich Labská armáda hranice monarchie u Rumburka a První armáda u Žitavy a dne 26. června vpochodovala na naše území u Trutnova Druhá armáda. „Hosté“ svedli několik menších pútek* a nakonec se jejich tři armády spojily a chystaly své vítězství u Hradce Králové, kde na ně čekala rakouská Severní armáda posílená saskými vojáky. (Rakouská Jižní armáda bojovala v Itálii.)

* Tyto pútky Prusové vždy napoprvé vyhráli – s jedinou výjimkou, jíž se stal Trutnov, kde byli 27. června poraženi. Velmi je tehdy rozzlobilo, že Trutnovští vítězné Rakušany nadšeně vítali, dovolili jejich koním napájet se z městských kašen a rakouským vojákům přinášeli občerstvení s pěnou nalévané do džbánek, sklenic i konví, zatímco oni mohli jen zdálky naslouchat radostnému hlaholu a žízeň hasili nanejvýše z řeky Úpy. Proto se hned druhý den do města vrátili, Rakušany vyhnali a vypili trutnovského piva v hodnotě 16 512 zlatých (za což se dalo koupit 33 vojenských koní po 500 zlatých). Dobyli ještě řadu dalších měst, a kde byl pivovar, tam se zdrželi déle.

Toto je pouze náhled elektronické knihy. Zakoupení její plné verze je možné v elektronickém obchodě společnosti eReading.